

Kosek, Pavel

Jmenná deklinace

In: Kosek, Pavel. *Historická mluvnice češtiny I*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 15-61

ISBN 978-80-210-6906-0; ISBN 978-80-210-6909-1 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/130630>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JMENNÁ DEKLINACE

Původně se jmenné skloňování řídilo kmenovým principem. Tento princip spočívá v tom, že pádová forma substantiva se netvoří pouhým připojením koncovky rovnou ke slovnímu základu (tak jako v nové češtině), nýbrž v tom, že se koncovky připojují ke slovnímu základu rozšířenému o kmenotvornou příponu (tzv. téma). Tento princip tvoření flektivních forem je v nč. deklinaci běžně zastoupen (např. v rodové zájmenné deklinaci nebo v deklinaci složené), avšak u skloňování substantiv se téměř neužívá (byl během historického vývoje češtiny u drtivé většiny deklinačních typů odstraněn). Kmenový způsob tvoření flektivních forem demonstruje v následující tabulce paradigma substantiva *muž* (jehož formy se kmenovým způsobem netvoří) a novočeské deklinace měkkých adjektiv (jejíž formy se kmenovým způsobem naopak tvoří):

	$\sqrt{\text{muž}}^3$		$\sqrt{\text{pěš}}$
sg.		X	
1.	<i>muž-Ø</i>		<i>pěš-í-Ø</i>
2.	<i>muž-e</i>		<i>pěš-í-ho</i>
3.	<i>muž-i</i>		<i>pěš-í-mu</i>
4.	<i>muž-e</i>		<i>pěš-í-ho</i>
5.	<i>muž-i</i>		<i>pěš-í-Ø</i>
6.	<i>o muž-i</i>		<i>o pěš-í-m</i>
7.	<i>muž-em</i>		<i>pěš-í-m</i>

Z levého sloupce plyne, že takto tvořené pádové formy mají vnitřní strukturu:

lexikální morf ($\sqrt{\text{muž}}$) + **koncovka** (-Ø / -e / -i / -e / -i / -em)

Na proti tomu z pravých sloupců plyne, že pádová forma měkkých adjektiv má v nč. strukturu:

lexikální morf ($\sqrt{\text{pěš}}$) + **kmenotvorný sufix** (-í-) + **koncovka** (-Ø / -ho / -mu / -ho / -m)

3 Symbol $\sqrt{\quad}$ slouží k označení lexikálního morfu (slovního kořene).

Zbytky kmenového systému lze v nové češtině pozorovat na některých deklinačních typech:

	√ <i>slon</i>	√ <i>kam</i>	√ <i>sém</i>
	sg.		
1.	<i>slŭn-ě⁴</i>	<i>kám-en-Ø</i>	<i>sém-ě</i>
2.	<i>slŭn-ět-e</i>	<i>kam-en-e</i>	<i>sem-en-e</i>
3.	<i>slŭn-ět-i</i>	<i>kam-en-i</i>	<i>sem-en-i</i>
4.	<i>slŭn-ě</i>	<i>kám-en-Ø</i>	<i>sém-ě</i>
5.	<i>slŭn-ě</i>	<i>kám-en-Ø</i>	<i>sém-ě</i>
6.	<i>o slŭn-ět-i</i>	<i>o kam-en-i</i>	<i>o sem-en-i</i>
7.	<i>slŭn-ět-em</i>	<i>kam-en-em</i>	<i>sem-en-em</i>

Kmenový princip deklinace byl v psl., potažmo ve stč. v zánikovém stádiu. Lze to demonstrovat na následujícím případu *u*-kmenové deklinace:

sg.	raná psl.		pozdní psl.		stč.
1.	* <i>sŭn-u-s</i>	→	<i>syn-ŕ</i>	→	<i>syn-Ø</i>
2.	* <i>sŭn-âu-s</i>		<i>syn-u</i>		<i>syn-u / syn-a</i>
3.	* <i>sŭn-âu-ei</i>		<i>syn-ovi</i>		<i>syn-ovi / syn-u</i>
4.	* <i>sŭn-u-m</i>		<i>syn-ŕ</i>		<i>syn-Ø / syn-a</i>
5.	* <i>sŭn-âu-Ø</i>		<i>syn-u</i>		<i>syn-u</i>
6.	* <i>sŭn-âu-Ø</i>		<i>syn-u</i>		<i>syn-u / syn-ovi</i>
7.	* <i>sŭn-u-mi</i>		<i>syn-ŕmb</i>		<i>syn-em</i>

V rané psl. byla vnitřní struktura pádových forem zcela zřetelná: mezi slovním základem a koncovkami se nacházela kmenotvorná přípona, která měla dva alomorfy **-u/-âu-*. V důsledku série hláskových a morfologických změn pak došlo ke splynutí koncovky a kmenotvorné přípony, čímž se zcela zastřela původní vnitřní struktura pádových forem - splynutí kmenotvorné přípony a koncovky se charakterizuje jako proces fúze.

4 Pádové formy vysázené normálním řezem písma jsou buď původní nepravidelné formy (vzniklé na základě hláskových změn), anebo formy nepůvodní vzniklé mladšími morfologickými procesy.

Z přehledu je tedy zřejmé, že v období stč. byla kategorie kmene u substantiv mrtvá. Dobře patrné je to na deklinaci mužských *o*-kmenů, u nichž se kmenotvorné *-o-* manifestuje pouze ve třech pádových formách:

	sg.	du.	pl.
1.	<i>chlap-Ø</i>	<i>chlap-a</i>	<i>chlap-i</i>
2.	<i>chlap-a</i>	<i>chlap-ú</i>	<i>chlap-Ø</i>
3.	<i>chlap-u</i>	<i>chlap-oma</i>	<i>chlap-óm</i>
4.	<i>chlap-Ø / chlapa</i>	<i>chlap-a</i>	<i>chlap-y</i>
5.	<i>chlap-e</i>	<i>chlap-a</i>	<i>chlap-i</i>
6.	<i>o chlap-ě</i>	<i>chlap-ú</i>	<i>chlap-iech</i>
7.	<i>chlap-em</i>	<i>chlap-oma</i>	<i>chlap-y</i>

Klasifikace kmenových deklinací v psl. (a stč.):

kmeny podle fonologické
struktury tématu

vokalické - téma tvoří jen vokál (*o*-kmeny, *jo*-kmeny, *vjo*-kmeny, *a*-kmeny, *ja*-kmeny, *vja*-kmeny, *u*-kmeny, *i*-kmeny)

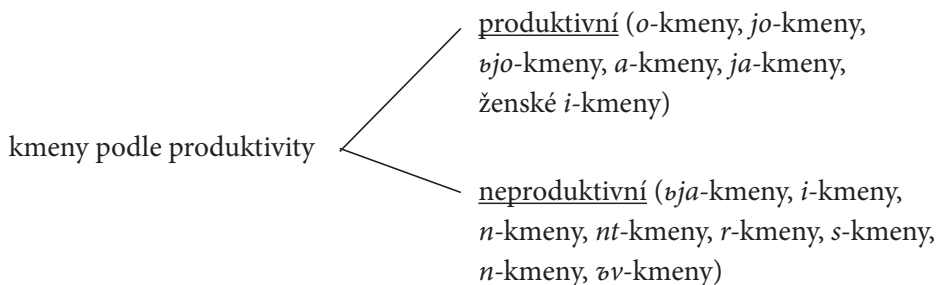
konsonantické - téma tvoří vokál a konsonant; deklinace jsou pak klasifikovány podle konsonantu (*n*-kmeny, *nt*-kmeny, *r*-kmeny, *s*-kmeny, *t*-kmeny, *ʁv*-kmeny)

kmeny podle
gramatického rodu

mužské (*o*-kmeny, *jo*-kmeny, *vjo*-kmeny, *a*-kmeny, *ja*-kmeny, *vja*-kmeny, *u*-kmeny, *i*-kmeny, *n*-kmeny, *t*-kmeny,)

ženské (*a*-kmeny, *ja*-kmeny, *vja*-kmeny, *ʁv*-kmeny, *i*-kmeny, *r*-kmeny)

střední (*n*-kmeny, *nt*-kmeny, *r*-kmeny, *s*-kmeny, *ʁv*-kmeny)

Produktivní deklinace = množina substantiv skloňovaných tímto způsobem je otevřená, tzn. do této deklinace náleží velký počet substantiv, event. podle těchto deklinací se skloňují nově tvořená/přejatá substantiva.

Neproduktivní deklinace = množina substantiv skloňovaných tímto způsobem je uzavřená, počet substantiv náležejících do této deklinační třídy je nízký; tato substantiva přecházejí k jiným deklinacím, např. mužské *u*-kmeny k mužským *o*-kmenům.

O-KMENY MASKULIN

	sg.	du.	pl.
1.	<i>chlap-Ø</i>	<i>chlap-y</i>	<i>chlap-i</i>
2.	<i>chlap-a</i>	<i>chlap-ú</i>	<i>chlap-Ø</i>
3.	<i>chlap-u</i>	<i>chlap-oma</i>	<i>chlap-óm</i>
4.	<i>chlap-Ø</i>	<i>chlap-y</i>	<i>chlap-y</i>
5.	<i>chlap-e</i>	<i>chlap-y</i>	<i>chlap-i</i>
6.	<i>o chlap-ě</i>	<i>o chlap-ú</i>	<i>o chlap-iech</i>
7.	<i>chlap-em</i>	<i>chlap-oma</i>	<i>chlap-y</i>

Tato stč. deklinace navazovala na psl. stav. Na rozdíl od jihoslovanských jazyků měla v instr. sg. koncovku **-ѣmb > -em*. V nominativu, akuzativu a vokativu duálu nahradila původní koncovku *-a* koncovka *u*-kmenová *-y*.

Vývoj této deklinace ovlivnilo prosazení kategorie životnosti v deklinaci maskulin. Vliv této tendence je pozorovatelný v následujících pádech:

1. Genitiv singuláru

Původní koncovka *-a* byla u neživotných maskulin nahrazena koncovkou *-u*, která k *o*-kmenům pronikala z *u*-kmenů:

<i>hrada</i>	→	<i>hradu</i>
--------------	---	--------------

U některých frekventovaných neživotných substantiv, která náležejí do centrální slovní zásoby, nebo u slov zakončených na sufixy *-ín*, *-ov*, včetně toponym, byla koncovka *-a* zachována: *les* – *lesa*, *komín* – *komína*, *ostrov* – *ostrova*, *Hulín* – *Hulína*, *Holešov* – *Holešova*. Některá substantiva se vyznačují oběma formami. Jejich distribuce může být řízena významově: *složila ruce do klína X formace postupovala ve tvaru klínu*. Obecně platí, že se těžko hledají formální kritéria pro jména s genitivem na *-a*. V moravských dialektech je původní koncovka *-a* mnohem živější: *přijeli zme z Broda, dva pytle cimenta*.

2. Dativ singuláru

V dativu singuláru byla původní koncovka *-u* nahrazena *u*-kmenovou koncovkou *-ovi*. Tato koncovka u *o*-kmenů zpočátku hledala svou funkci, jak je zřejmé z toho, že se ve stč. památkách ojediněle objevovala také u substantiv neživotných (*k bojovi*).

<i>chlapu</i>	→	<i>chlapovi</i>
---------------	---	-----------------

Na rozdíl od gen. sg. mají koncovky *-ovi* a *-u* u životných substantiv status alomorfů bez komplementární distribuce (*pánu/pánovi*). Přišel *k panu Karlu Komárkovi, přišel k panu Karlovi*).

3. Akuzativ singuláru

V akuzativu sg. nahradila starou formu s nulovou koncovkou genitivní koncovka *-a*. Jde o jeden z případů tzv. genitivu-akuzativu typického pro mužské deklinace. Genitivní koncovka byla přejata do akuzativu proto, aby ho odlišila od nominativu: ve větách s tranzitivním slovesem nebylo totiž morfologicky odlišeno substantivum označující agens od substantiva označujícího patiens (viz úvod oddílu *Deklinace*).

4. Lokál singuláru

Na základě pádové synkrasie pronikla koncovka *-ovi* z dativu do lokálu singuláru (viz níže). Tato forma se podobně jako v dativu začala během historického vývoje pojít jen s životnými substantivy (ve stč. je ovšem zřídka doložena také u substantiv neživotných: *po břehovi s bratrem chodě*).

5. Nominativ plurálu

U neživotných substantiv se od 16. stol. prosadila nová forma nominativu přejatá z akuzativu (tzv. akuzativ-nominativ): *potoci* (viz úvod oddílu *Deklinace*).

Nadto se v nominativu projevuje vliv jiných deklinací:

- a) U životných substantiv se začala v době mladší ustalovat koncovka *-ie* (> *-í*) přejatá z *i*-kmenů. Tuto koncovku přinesla k *o*-kmenům substantiva, která se původně skloňovala jako mužské *i*-kmeny a která po zániku této deklinace v mužském rodě přešla k *o*-kmenům: *červ*, *holub*, *šúr*, *švagr*. Přejetí této koncovky je mladšího data, jak svědčí palatalizovaná forma *vlcie*, u níž by podle hláskových zákonů měla být podoba *vlčie*.
- b) Koncovka konsonantických kmenů *-e* (viz níže).
- c) Koncovka *-ove* (později *-ové*), která přešla k *o*-kmenům z *u*-kmenů a která měla na rozdíl od současné češtiny distribuci nerozlišenu z hlediska rodu, se mohla pojit s životnými, neživotnými, personálními či nepersonálními substantivy: *pánové*, *Parthové*, *býkové*, *hadové*, *soudové*, *rtové*. Omezení její distribuce na personální substantiva se definitivně ustanovilo v 19. stol. V moderní češtině má koncovka *-ové* u nepersonálních substantiv status archaické formy. (O této koncovce viz také níže.)

Vedle toho je pro vývoj *o*-kmenové deklinace typická tendence odstranit koncovky působící neproduktivní alternace:

1. Vokativ singuláru

U *o*-kmenů končících na veláru *k*, *h*, *ch* byla původní koncovka vokativu *-e*, která způsobovala 1. palatalizaci velár, vystřídána *u*-kmenovou koncovkou *-u*:

<i>junoše</i>	→	<i>jinochu</i>
<i>vlče</i>	→	<i>vlku</i>

Pouze u dvou mužských *o*-kmenů zůstala zachována původní koncovka: *člověče*, *bože*.

2. Lokál singuláru

V tomto pádě byla koncovka *-ě* působící 2. palatalizaci velár *k*, *h*, *ch* > *c z š* a působící palatalizovanost alveolár *t*, *d*, *n* > *ť d' ň* nahrazena koncovkou *-u* jak u životných, tak

i neživotných substantiv a koncovkou *-ovi* u substantiv životných. Tato koncovka pronikla do lokálu z dativu, a tak ji lze považovat za případ dativu-lokálu.

<i>o jazycě</i>	→	<i>o jazyku</i>
<i>o bratřě</i>	→	<i>o bratru / o bratrovi</i>

U životných substantiv byla koncovka *-ě* zcela odstraněna, kdežto u neživotných zůstala zachována jako vývojově ústupová varianta: drží se u frekventovaných slov centrální slovní zásoby, zejména jmen místních (obvykle platí pravidlo, že jde o substantiva mající v gen. koncovku *-a*): *v lese, na voze*. Někdy jsou tyto koncovky odlišeny funkčně: koncovka *-u* se užívá v případě, že je předložka objektovým komplementem slovesa, kdežto koncovka *-ě* tehdy, jestliže je předložková vazba adjunkční (v místním významu): vyprávěl o *strašidelném hradu – sídlil na hradě* (míra využití této koncovky je vyšší v moravských nářečích).

3. Nominativ plurálu

V nominativu pl. byla původní koncovkou *-i*, která působí palatalizaci předchozího konsonantu. Vedle této koncovky se u některých substantiv začaly užívat koncovky z jiných deklinací, které tuto palatalizaci odstranily:

- Koncovka *-e* (později *-é*), přejatá z konsonantických kmenů (obyvatelských jmen na *-ěnin*), se užívala u substantiv jak životných, tak neživotných: *židé, susedé, pohané, kostelé, listé*.
- Koncovka *-ove* (později *-ové*), viz výše.

U neživotných substantiv se v 17. století ustálila podoba akuzativu-nominativu (*potoci* → *potoky*).

4. Lokál plurálu

Původní koncovka *-iech* působila palatalizace ve stejném rozsahu jako koncovka nominativu pl. *-i*: *po dařiech, po pániech* začala být nahrazována *u*-kmenovou (anebo *i*-kmenovou) koncovkou *-ech* (*o darech, o pánech*). Tato změna vyvrcholila ve spisovné č. až v 19. stol., avšak s výjimkou substantiv zakončených na *veláru* a některých substantiv zakončených na *-s, -z, -l*, u nichž se zůstala zachována původní koncovka *-ích* (*o bozích, o vlkách, o archeolozích, o kostelích, o lesích*). Od 17. stol. se začala šířit koncovka *-ách*, která bránila palatalizaci *velár* (*o bohách, o vlkách, o archeologách*). Tato koncovka je velmi produktivní, neboť umožňuje sjednocení lokálových podob všech

rodů: *o chlap-ech* – *o žen-ách* – *o měst-ech* X *o chlap-ách* – *o žen-ách* – *o měst-ách*. Současná kodifikace ji však toleruje jen u substantiv zakončených na veláru (*o teplák-ách*, *o bubínk-ách*).

Ve vývoji mužských *o*-kmenů je patrná snaha zabránit nežádoucí homonymii některých pádových forem:

1. Tato tendence se projevuje zejména v genitivu pl. homonymním s nominativem a akuzativem sg., ve kterém původní nulovou formu nahrazuje *u*-kmenová koncovka *-óv*. Ve stč. byly podoby s nulovou koncovkou řídké, vyskytovaly se jen u některých substantiv, a to v jistých spojeních, z nichž byla jejich genitivní platnost zřejmá (zejména po předložce): *Benátčané jezdíe do Turek, ode všech súséd*. Ve stč. mohl být tvar genitivu dlouhý: *čas – čás, hod – hód*.

Dlouhá byla také přejatá *u*-kmenová koncovka *-óv*. Tato koncovka podlehla diftongizaci *-uov*. Jelikož bylo v původně bilabiální [*w*], došlo v pozici po tomto diftongu k jeho zániku (jako snaha odstranit slabiku obsahující dvě neslabičné *-w-*). Poté došlo k monoftongizaci *-uo > -ú* (resp. *-ů-*). Tento vývoj lze znázornit následovně:

hradóv > hraduov > hraduo > hradú (hradů)

Původní koncovka se drží u některých pomnožných místních jmen: *do Bavor, z Uher, z Valach*.

Pronikání této koncovky není omezeno jen na tvrdé *o*-kmeny, ale je příznačné pro všechny produktivní deklinace maskulin: *o-*, *jo-*, *a-* a *ja-*kmeny. Její šíření lze proto chápat nikoli jen jako projev snahy odlišit homonymní pádové formy, ale také jako projev uplatnění rodu jako základního principu české deklinace.

2. Výsledky působení této tendence se projevují také v instrumentálu pl. homonymním s akuzativem pl. (viz níže).

V deklinaci substantiv také působila tendence k unifikaci pádových koncovek (jako důsledek stírání rodových rozdílů):

1. Jak už bylo řečeno, v lokálu pl. se v mluvených útvech češtiny (ve velké části dialektů a v obecné češtině) začala prosazovat koncovka *-ách*.

2. Podobně se začala v instrumentálu pl. nejprve prosazovat koncovka *-mi/-ami*. Původní formy *časy, rohy* se změnily na podoby *časmi, rohami* (u neživotných substantiv se objevuje již ve stč.). Tyto koncovky začaly pronikat k *o*-kmenům

od mužských *i*-kmenů (*-mi*) a *a*-kmenů (*-ami*). Od 17. stol. se začaly objevovat původně duálová formy *-ama* (*časama, rohama*). Ide o velmi progresivní koncovku, i když ji moderní kodifikace odmítá. Tyto koncovky jsou výhodné proto, že zabraňují homonymii akuzativu a instrumentálu pl., jak upozornil již V. J. Rosa: *zuby kousati X kousati zubami*.

Na vývoj některých pádových forem měly vliv kvantitativní rozdíly. Zejména se to týká dativu pl., v němž došlo v části českých dialektů ke zkrácení *-ó-*. Po provedení této změny pak nemohla proběhnout diftongizace *ó > ou* a následná monoftongizace *uo > ů*. A tak se lze v českých a moravských dialektech setkat s podobami *k pánom, k hradom*.

U některých substantiv, která obsahovala v poslední slabice tvarotvorného základu *'-a-*, došlo v důsledku odlišného vývoje při pračeské přehlásce *'a > ě* ke vzniku „kořenové“ alternace:

	pádové formy s neměkkícím vokálem v kořeni	pádové formy s měkkícím vokálem v kořeni
<i>Jan</i>	gen. sg. <i>Jana</i> , dat. sg. <i>Janu</i>	vok. sg. <i>Jěne</i> , lok. sg. <i>o Jěně</i>
<i>čas</i>	gen. sg. <i>časa</i> , dat. sg. <i>času</i>	vok. sg. <i>čěse</i> , lok. sg. <i>o čěšě</i>
<i>dábel</i>	gen. sg. <i>dábla</i> , dat. sg. <i>dáblu</i>	nom. pl. <i>děbli</i>

Tento vývoj se projevil zejména ve vývoji substantiv, která přešla k *o*-kmenům od konsonantických kmenů (se sufixem **-janinъ* a **-telъ*; viz níže).

Vývoj mužských *o*-kmenů vyústil ve spisovné č. ve vznik životné a neživotné deklinace:

	životné ⁵	neživotné
sg.		
1.	<i>pán-Ø</i>	<i>hrad-Ø</i>
2.	<i>pán-a</i>	<i>hrad-<u>u</u> / les-a</i>
3.	<i>pán-u / pán-<u>ovi</u></i>	<i>hrad-u</i>
4.	<i>pán-<u>a</u></i>	<i>hrad-Ø</i>
5.	<i>pan-e / hoch-<u>u</u></i>	<i>hrad-e</i>
6.	<i>pán-<u>u</u> / pán-<u>ovi</u></i>	<i>o hrad-<u>u</u> / les-e</i>
7.	<i>pán-em</i>	<i>hrad-em</i>
pl.		
1.	<i>pán-i / pán-<u>ové</u> / žid-<u>é</u></i>	<i>hrad-<u>y</u></i>
2.	<i>pán-<u>ů</u></i>	<i>hrad-<u>ů</u></i>
3.	<i>pán-<u>ům</u></i>	<i>hrad-<u>ům</u></i>
4.	<i>pán-y</i>	<i>hrad-y</i>
5.	<i>pán-i</i>	<i>hrad-y</i>
6.	<i>o vlč-<u>ích</u> / pán-<u>ech</u></i>	<i>o luc-<u>ích</u> / hrad-<u>ech</u></i>
7.	<i>pán-y</i>	<i>hrad-y</i>

JO-KMENY MASKULIN

	sg.	du.	pl.
1.	<i>oráč-Ø</i>	<i>*oráč-a > oráč-ě</i>	<i>oráč-i</i>
2.	<i>*oráč-a > oráč-ě</i>	<i>oráč-ú</i>	<i>oráč-Ø</i>
3.	<i>oráč-u</i>	<i>oráč-oma</i>	<i>oráč-óm</i>
4.	<i>oráč-Ø</i>	<i>oráč-a > oráč-ě</i>	<i>oráč-ě</i>
5.	<i>oráč-u / otč-e</i>	<i>oráč-a > oráč-ě</i>	<i>oráč-i</i>
6.	<i>o oráč-i</i>	<i>o oráč-ú</i>	<i>o oráč-ích</i>
7.	<i>oráč-em</i>	<i>oráč-oma</i>	<i>oráč-i</i>

⁵ Nepůvodní koncovky jsou odlišeny podtržením.

Jo-kmenová deklinace má stejné vývojové východisko jako deklinace *o*-kmenová. Na rozdíl od *o*-kmenů však *jo*-kmeny obsahovaly v psl. v kmenotvorném sufixu neslabičné **-j-*, které způsobilo a) palatalizaci (jotaci) předchozí souhlásky, b) přehlásku **o > e*. Na základě tohoto hláskového vývoje se *jo*-kmeny konstituovaly jako měkká deklinace. Podobně jako v psl. měla substantiva zakončená na sufix **-bcb a *-egb* vokativní koncovku *o*-kmenovou *-e*, která působila 1. palatalizaci veláry na konci tvarotvorného základu (*otec – otče, kněz – kněže*); původně tato substantiva končila na tvrdou veláru (**-k-, *-g-*), avšak na konci období klasické psl. přešla k *jo*-kmenům (tento morfologický přechod od tvrdé deklinace k deklinaci měkké je založen na palatalizaci koncové veláry **otbkb > *otbcb*).

Stč. deklinace v zásadě navazovala na psl. stav. Psl. dativní koncovka **-emv* se však nedochovala, neboť byla nahrazena *o*-kmenovou koncovkou *-óm*. Podobně byla nepůvodní duálová koncovka *-oma* (očekávali bychom *-ema*), která byla rovněž přejata z *o*-kmenů.

Jelikož se koncovky připínaly k tvarotvornému základu končícímu na měkkou souhlásku, měl vokál v iniciální pozici koncovky status přední varianty (*'a, 'u, 'o*). Z tohoto důvodu koncovky začínající nepředním vokálem podlehly staročeským přehláskám:

přehláska		
<i>'a > 'ä > ě</i>	genitiv singuláru	<i>*oráča > *oráčä > oráčě</i>
<i>'u > i</i>	dativ singuláru	<i>oráču > oráči</i>
<i>'o > ě</i>	dativ plurálu	<i>oráčóm > oráčiem</i>

Ve východomoravských a slezkomoravských dialektch nebyly přehlásky *'a > ě* a *'u > i* provedeny (*k oráču, vidím oráča*). V českomoravských a středomoravských dialektch se tyto podoby také vyskytují, nicméně je nutné je chápat spíše jako výsledek morfologického ovlivňování tvrdé a měkké deklinace po provedení depalatalizace.

Výsledky přehlásky *'o > ě*, která měla obecně velmi omezený rozsah, byly v této deklinaci převážně odstraněny, a to pod vlivem koncovek *o*-kmenových:

Dativ singuláru

<i>chlap-ovi</i> ↓		
<i>oráč-ievi</i>	→	<i>oráč-ovi</i>

Dativ plurálu

<i>chlap-óm</i> ↓		
<i>oráč-iem</i>	→	<i>oráč-óm</i>

Pouze u substantiva *koň* zůstaly zachovány podoby s přehláskou, které pak podlely diftongizaci dlouhého *ě* a následné monoftongizaci diftongu *ie*. Tento vývoj lze demonstrovat na dativ pl.: *koňóm* > *koněm* > *koniem* > *koním*.

Deklinace *jo*-kmenů podlela podobným morfologickým procesům jako deklinace *o*-kmenová. Na rozdíl od *o*-kmenů zde byl menší vliv koncovek deklinace *u*-kmenové (tyto koncovky byly tvrdé, a tím méně vhodné pro měkkou deklinaci). Nicméně *u*-kmenová koncovka *-óv* pronikla do genitivu pl., kde nahradila nulovou formu: *mnoho oráč* → *mnoho oráčóv*. Těto koncovce však konkurovala *i*-kmenová (nebo *ijo*-kmenová) koncovka *-í* (*pět rádcí, mnoho muží*), která zůstala ve spisovné češtině zachována jen u substantiva *kůň* (*mnoho koní*) a v některých moravskoslezských dialektech (*pekaři* < *pekaří*). Také v této deklinaci jsou zachovány zbytky původního pl. s nulovou koncovkou, jako *jsou bez peněz, od přátel, bez dvou tisíc návštěvníků*.

V *jo*-kmenové deklinaci se prosadily podobné morfologické procesy jako v deklinaci *o*-kmenové. Do akuzativu singuláru životných maskulin pronikly koncovky genitivu (tzv. genitiv-akuzativ): *náhlým skokem na koň vsěde* → *vsedl na koně rychlým skokem*. V nominativu plurálu neživotných maskulin se ustálily koncovky původně akuzativu (tzn. nominativ-akuzativ): *meči* → *meče*. Tato koncovka se dokonce prosadila u životných substantiv *koně* a *rodiče* (u posledně jmenovaného by snad mohla být konsonantického původu). V dativu sg. a nominativu pl. se šířily původně *u*-kmenové koncovky *-ovi* a *-ové*, ale v mnohem menší míře než u *o*-kmenů. V genitivu není vůbec využita *u*-kmenová koncovka *-u*. Podobně jako u *o*-kmenů se v lokálu sg. prosazují koncovky dativní (tzv. dativ-lokál); tyto koncovky jsou známy z východomoravských a moravskoslezských dialektů: *v háju, o měšcu, po ciesařu*.

Plurálové formy deklinace *jo*-kmenové se stejně jako formy deklinace *o*-kmenové vyznačují tendencí k unifikaci instrumentálních koncovek: *muži, meči* → *mužmi, mečmi* → *mužma, mečma / mužema (-ama), mečema (-ama)*.

Vývoj mužských *jo*-kmenů vyústil ve spisovné češtině ve vznik životné a neživotné deklinace:

	životné ⁶	neživotné
sg.		
1.	<i>muž-Ø</i>	<i>stroj-Ø</i>
2.	<i>muž-e</i>	<i>stroj-e</i>
3.	<i>muž-i / muž-ovi</i>	<i>stroj-i</i>
4.	<i>muž-ě</i>	<i>stroj-Ø</i>
5.	<i>muž-i / otč-e</i>	<i>stroj-i</i>
6.	<i>muž-í / muž-ovi</i>	<i>o stroj-í</i>
7.	<i>muž-em</i>	<i>stroj-em</i>
pl.		
1.	<i>muž-i / muž-ové / anděl-é</i>	<i>stroj-ě</i>
2.	<i>muž-ů</i>	<i>stroj-ů</i>
3.	<i>muž-ům</i>	<i>stroj-ům</i>
4.	<i>muž-e</i>	<i>stroj-e</i>
5.	<i>muž-i</i>	<i>stroj-e</i>
6.	<i>muž-ích</i>	<i>stroj-ích</i>
7.	<i>muž-i</i>	<i>stroj-i</i>

KOLÍSÁNÍ MEZI O- A JO-KMENY

Substantiva přejatá do stč. z cizích jazyků (zejména latiny), která končila zpravidla na *-l* a *-r* byla adaptována nejednoznačně, protože čeština měla pro latinské *-l* a *-r* k dispozici dvojici \acute{l} (> *l*) – \acute{r} a \acute{r} (> *ř*) – *r*. Proto tato jména kolísala mezi tvrdým a měkkým skloňením: tvrdé *čtyři artikuly pražské* X měkké *čtyři artikule pražské*; tvrdé *klášter* X měkké *klášteř*.

Podobné kolísání pozorujeme v domácích slovech v moravských dialektech, v nichž zanikla měkkostní korelace ($l - \acute{l} > l$, $s - \acute{s} > s$, $z - \acute{z} > z$) a v nichž substantiva původně tvrdá přešla k měkké deklinaci (*v lesi, na vozi*).

6 Nepůvodní koncovky jsou odlišeny podtržením.

SUBSTANTIVA SE SUFIXY *-JAN-IN-Ů, *-TELŮ A *-AŘŮ

Tato substantiva náležela původně ke konsonantické deklinaci. Již v předhistorickém období se přiklonila k deklinaci *o*-kmenové (*-jan-in-Ů) a *jo*-kmenové (*-telŮ), přičemž si archaicky uchovávala některé původní konsonantické formy.

1. Substantiva derivovaná sufixem *-jan-in-Ů

Jde o obyvatelská substantiva, která mají ve formách singuláru a duálu tvořených dvěma sufixy *-jan-in-Ů formy *o*-kmenové (*zeměnin, zeměnina, zeměninu...*), kdežto ve formách plurálu derivovaných pouze sufixem jedním -an- pádové formy konsonantické. Mezi původní konsonantické plurálové pádové formy náleží také velmi archaická podoba lokálu *Dolas, Radlas, Vrbčas*, která vznikla z tvaru **Dolan-sŮ* (v Dolanech'), **Radlan-sŮ* (v Radlanech'), **Vrbčan-sŮ* (ve Vrbčanech'). Tyto lokálové formy byly silně adverbializované a dochovaly se až do 16. století. Stč. plurálové formy demonstruje následující paradigma (původní formy jsou odlišeny tučným řezem písma):

	pč.
sg.	
1.	<i>zeman-e</i>
2.	<i>zeman-Ø</i>
3.	<i>zeman-óm</i>
4.	<i>zeman-y</i>
5.	<i>zeman-e</i>
6.	<i>země-n-ech / země-n-iech (Dola-s, Radla-s)</i>
7.	<i>zeman-y</i>

Jak je z tabulky patrné, také plurálové formy obsahují řadu nepůvodních koncovek: dativ, akuzativ a instrumentál pl. jsou *o*-kmenové (včetně lokálu *zeměniech*), lokálu pl. *zeměnech* zase pochází od *i*-kmenů. Z tabulky jsou také zřejmé alternace vokálu *a* ~ *ě* v poslední slabice tvarotvorného základu, které jsou způsobeny odlišnými výsledky přehlásky 'á > ě před měkkými, anebo tvrdými konsonanty. Původní koncovky se drží v nominativu a genitivu plurálu; v genitivu pl. však jen u pomnožných toponym z *Hradčan, od Lipan*.

2. Substantiva derivovaná sufixem *-*tel*_b

Jde o činitelská substantiva odvozená sufixem *-tel*, která se převážně skloňují jako *jo*-kmeny a která si konsonantické formy udržují pouze v nom. a gen. plurálu: *kazatel-e*, *kazatel-Ø*. Jelikož jsou tyto pádové koncovky neměkčící, mohou se i jiné plurálové pádové formy přiklonit k *o*-kmenové, tj. k tvrdé mužské deklinaci: zejména to platí pro substantivum *přátele* (akuzativ a instrumentál *přátely*), ale i některé jiné, např. *obyvately*. Podobně jako u jiných substantiv také u substantiva *prietel* – *přátele* došlo k alternaci kořenného *-a-* ~ *-ie-*, které souviselo s rozdílným vývojem *'a* před měkkými a tvrdými souhláskami (v konsonantických a *o*-kmenových formách došlo k pračeské depalatalizaci: **přát'ele* > *přátele* X **přát'el* > **přět'el* > *prietel*).

3. Substantiva derivovaná sufixem *-*ař*_b

Tato substantiva, která představovala konatelská jména, se stejně jako předchozí skupina skloňovala podle *jo*-kmenů. Pouze v genitivu pl. zachovávala konsonantické formy *těžar*, *Psár*, *Kravar* a formy nominativu pl. toponym *Psáře*, *Kravaře* (původně obyvatelská pojmenování podle činnosti, jíž se obyvatelé dané obce věnovali). Zbytky těchto forem žijí v okrajových východomoravských dialektech: *kravaře* (*kravaře*), *pekaře* (*pekaře*).

IJO-KMENY MASKULIN

	pč.	stč.	střč.
sg.			
1.	<i>řebř-í</i>	<i>řebř-í</i>	<i>řebř-í</i>
2.	<i>řebř-á</i>	<i>řebř-ie</i>	<i>řebř-í</i>
3.	<i>řebř-ú</i>	<i>řebř-ú</i>	<i>řebř-í</i>
4.	<i>řebř-í</i>	<i>řebř-í</i>	<i>řebř-í</i>
5.	<i>řebř-í</i>	<i>řebř-í</i>	<i>řebř-í</i>
6.	<i>o rebr-í</i>	<i>o rebr-í</i>	<i>o rebr-í</i>
7.	<i>řebř-ím</i>	<i>řebř-ím</i>	<i>řebř-ím</i>
du.			
1.	<i>řebř-á</i>	<i>řebř-ie</i>	[†] <i>řebř-í</i>
2.	<i>řebř-ú</i>	<i>řebř-ú</i>	[†] <i>řebř-í</i>
3.	<i>řebř-ěma</i>	<i>řebř-íma</i>	[†] <i>řebř-íma</i>
4.	<i>řebř-á</i>	<i>řebř-ie</i>	[†] <i>řebř-í</i>
5.	<i>řebř-á</i>	<i>řebř-ie</i>	[†] <i>řebř-í</i>
6.	<i>o rebr-ú</i>	<i>o rebr-ú</i>	[†] <i>o rebr-í</i>
7.	<i>řebř-ěma</i>	<i>řebř-íma</i>	[†] <i>řebř-íma</i>
pl.			
1.	<i>řebř-í</i>	<i>řebř-í</i>	<i>řebř-í</i>
2.	<i>řebř-í</i>	<i>řebř-í</i>	<i>řebř-í</i>
3.	<i>řebř-ěm</i>	<i>řebř-ím</i>	<i>řebř-ím</i>
4.	<i>řebř-ě</i>	<i>řebř-ie</i>	<i>řebř-í</i>
5.	<i>řebř-í</i>	<i>řebř-í</i>	<i>řebř-í</i>
6.	<i>o rebr-ích</i>	<i>o rebr-ích</i>	<i>o rebr-ích</i>
7.	<i>řebř-í</i>	<i>řebř-ími</i>	<i>řebř-ími</i>

Vývojově viděno je tato deklinace totožná s deklinací *jo*-kmenovou. Na rozdíl od ní obsahovala v psl. období v kmenotvorném sufihu navíc komponent ^{*}*-b-*, který se v pozici před *-j-* (tzv. jer v pozici napjaté) vokalizoval na *-i-*. Tento pozdně psl. vývoj byl však v 10. stol. převrstven kontrakcí, která zasáhla všechny pádové formy *ijo*-kmenové deklinace a důsažně proměnila jejich morfematickou strukturu. Zejména splynuly

v pádovou koncovku původní kmenotvorný sufix a koncovka, jak demonstrují následující formy genitivu a dativu sg.:

sg.			
	před kontrakcí		po kontrakci
2.	* <i>řebr'-ij-a</i>	>	* <i>řebr'-á</i>
3.	* <i>řebr'-ij-u</i>		* <i>řebr'-ú</i>

Tím byla konstituována zcela specifická pč. a stč. deklinace. Jak ukazuje úvodní tabulka s rekonstruovaným pč., stč. a střč. stavem, tato deklinace prošla sérií hláskových a morfologických změn. Zejména důležité jsou stč. přehlásky, diftongizace $\bar{e} > ie$ a následná monoftongizace $ie > í$. Tyto změny způsobily, že se *ijo*-kmenová deklinace vyznačovala značnou homonymií pádových forem (v sg. se např. objevovaly jen dvě pádové podoby: *řebří* – *řebřím*). Dále vývoj této deklinace ovlivnily formy složené měkké deklinace, s níž *ijo*-kmenovou deklinaci spojovaly některé homonymní pádové tvary: z tabulky je zřejmé, že v dativu a lokálu du., v dativu a instrumentálu pl. přejala koncovky měkké složené deklinace.

Podle této deklinace se skloňovala jen nemnohá substantiva *hřebí* (,hřebík'), *hřebí* (,los, losování'), *čřeví/třeví/střeví* (,střevíc'), *klí*, *pondělí*, *řepí*, *úlí* a jména osobní, povětšinou vzniklá z latinských jmen zakončených na *-ius*: *Alexí*, *Antoní*, *Bartolomí*, *Juří*, *Jiljí*... Druhotně přešlo k této deklinaci substantivum *září*.

Tato deklinace byla neproduktivní, a tak postupně zanikla. Substantiva, která se skloňovala podle této deklinace, musela najít jiný způsob tvoření pádových forem. Část substantiv přešla rovnou k *o*-kmenům, pokud to umožňovala fonématická struktura na konci jejich tvarotvorného základu: *úlí* → *úl*, *Inocenci* → *Inocenc*. Část se rozšířila pomocí slovtvorného sufixu a přešla k *o*-kmenům: *střeví* → *střev-íc* (*jo*-kmen), *řebří* → *žebř-ík* (*o*-kmen). Část substantiv přebudovala svou fonématickou strukturu na konci tvarotvorného základu: *úlí* → *úl*, *klí* → *klih* (*h* je hiatického původu, vytvořilo se v adjektivní formě *kli-ový* → *kli-h-ový*), *Antoní* → *Antoní-n*. Osobní jména *Jirí* a *Jiljí* si uchovala původní formy ve frazémeh: *na sv. Jirí*, jinak se začala skloňovat podle složené deklinace.

Pouze substantiva *pondělí* a *září* si uchovala *ijo*-kmenové formy, avšak za cenu změny rodu: přešla k produktivní deklinaci *ijo*-kmenových n.: *ten září*, *ten pondělí* → *to září*, *to pondělí*.

U-KMENY MASKULIN

	sg.	du.	pl.
1.	<i>syn-Ø</i>	<i>syn-y</i>	<i>syn-ove</i>
2.	<i>syn-u</i>	* <i>syn-ovu</i>	<i>syn-óv</i>
3.	<i>syn-ovi</i>	* <i>syn-ma</i>	* <i>syn-em</i>
4.	<i>syn-Ø</i>	<i>syn-y</i>	<i>syn-y</i>
5.	<i>syn-u</i>	<i>syn-y</i>	<i>syn-y</i>
6.	<i>o syn-u</i>	* <i>syn-ovu</i>	<i>syn-ech</i>
7.	<i>syn-em</i>	* <i>syn-ma</i>	* <i>syn-mi</i>

Stč. deklinace *u*-kmenů ještě zachovává z velké části psl. stav, ačkoli má ve stč. silně neproduktivní charakter. Skloňují se jen některá subst.: *čin, dól, dóm, jěd, jíl, led, med, pól, sad, stan, vól, vrch*.⁷ Některé původní psl. formy nejsou ve stč. doloženy (genitiv a lokál du., dativ a instrumentál du., dativ a instrumentál pl.). Na jejich místě se užívají formy *o*-kmenové. Substantiva původně skloňovaná jako *u*-kmeny přešla k deklinaci *o*-kmenové. Tento proces započal již v psl., jak svědčí stsl. Přechod *u*-kmenových substantiv do *o*-kmenové deklinace se stal podkladem pro nové využití původně *u*-kmenových koncovek u *o*-kmenů, potažmo u deklinace maskulin obecně.

O-KMENY NEUTER

	sg.	du.	pl.
1.	<i>měst-o</i>	<i>měst-ě</i>	<i>měst-a</i>
2.	<i>měst-a</i>	<i>měst-ú</i>	<i>měst-Ø</i>
3.	<i>měst-u</i>	<i>měst-oma</i>	<i>měst-óm</i>
4.	<i>měst-o</i>	<i>měst-ě</i>	<i>měst-a</i>
5.	<i>měst-o</i>	<i>měst-ě</i>	<i>měst-a</i>
6.	<i>o měst-ě</i>	<i>o měst-ú</i>	<i>o měst-iech</i>
7.	<i>měst-em</i>	<i>měst-oma</i>	<i>měst-y</i>

Tato stč. deklinace navazuje na psl. stav. Na rozdíl od jihoslovanských jazyků má v instr. sg. koncovku *-*ѣmb* > *-em*. Střední *o*-kmeny nepodlehly takovým morfologickým

⁷ Podle J. Gebauera (1896: 334) není *mír* *u*-kmen.

procesům jako jejich mužské protějšky. Zejména se zde neprojevoval vliv *u*-kmenů a proces uplatňování kategorie životnosti, který zasáhl jen mužské deklinace. Vliv *u*-kmenů lze snad zprostředkovaně hledat v lokálu pl. *městiech* → *městech*, kam pronikla koncovka *-ech* proto, aby zabránila alternaci konsonantu na konci tvarotvorného základu; ovšem je také možné, že koncovka *-ech* pronikla k středním *o*-kmenům od konsonantických deklinací středních rodů. Tento proces se mohl realizovat např. díky substantivům dříve náležejícím ke středním *n*-kmenům, která přešla *o*-kmenům, a která tudíž mohla tuto koncovku přinést k *o*-kmenům. Vedle toho pronikala do lokálu pl. od nejstarších dob koncovka *-ách*, která se však ve spisovné jazyce nikdy plně neprosadila. I když jde o velmi produktivní formu, která je rozšířena na velké části českého jazykového území, současná kodifikace ji akceptuje jen u substantiv zakončených na veláru (*o jadérkách, jhách, mangách, rouchách*).

Z podobných důvodů je v lokálu sg. původní koncovka *-ě* způsobující palatalizace předchozího konsonantu nahrazována již od 14. stol. koncovkou *-u*, původem dativní (dativ-lokál): *v svém ušě* → *v svém uchu*. V nč. tato konkurence stále pokračuje, pravidla distribuce *-ě* ~ *-u* jsou poměrně složitá, nicméně je zřejmé, že produktivní je koncovka *-u*, neboť se objevuje zpravidla u nově utvořených anebo přejatých slov: *na ministerstvu, o rádiu, v tempu*.

Podobně jako v mužských *o*-kmenech se také ve středních *o*-kmenech projevují od 14. stol. výsledky procesů unifikace plurálových forem, které se během historického vývoje češtiny prosadily ve větší části českých dialektů:

1. V dativu pl. *a*-kmenová koncovka *-ám* (*městám, jadrkám*).
2. V lokálu pl. *a*-kmenová koncovka *-ách* (viz výše).
3. V instrumentálu pl. ve starší době plurálové koncovky *i*-kmenová *-mi* a *a*-kmenová *-ami* (*slovmi/slovami*), v mladší době (od 17. století) koncovky původně duálové od stejných kmenů *-ma/-ama* (*slovma/slovama*).

JO-KMENY NEUTER

	pč.	stč
sg.		
1.	<i>moř-e</i>	<i>moř-e</i>
2.	<i>moř-a</i>	<i>moř-ě</i>
3.	<i>moř-u</i>	<i>moř-u</i>
4.	<i>moř-e</i>	<i>moř-e</i>
5.	<i>moř-e</i>	<i>moř-e</i>
6.	<i>o moř-i</i>	<i>o moř-i</i>
7.	<i>moř-em</i>	<i>moř-em</i>
du.		
1.	<i>moř-i</i>	<i>moř-i</i>
2.	<i>moř-ú</i>	<i>moř-ú</i>
3.	<i>moř-ema</i>	<i>moř-oma</i>
4.	<i>moř-i</i>	<i>moř-i</i>
5.	<i>moř-i</i>	<i>moř-i</i>
6.	<i>o moř-ú</i>	<i>o moř-ú</i>
7.	<i>moř-ema</i>	<i>moř-oma</i>
pl.		
1.	<i>moř-a</i>	<i>moř-ě</i>
2.	<i>moř-Ø</i>	<i>moř-í</i>
3.	<i>moř-em / moř-óm</i>	<i>moř-óm</i>
4.	<i>moř-a</i>	<i>moř-ě</i>
5.	<i>moř-a</i>	<i>moř-ě</i>
6.	<i>o moř-ích</i>	<i>o moř-ích</i>
7.	<i>moř-i</i>	<i>moř-i</i>

Jo-kmenová deklinace neuter je stejně jako *jo*-kmenová deklinace maskulin vývojově spřízněna s deklinací *o*-kmenovou. Rozdíly mezi oběma deklinacemi byly způsobeny neslabičným *-i-*, které způsobilo palatalizaci (jotaci) předchozí souhlásky a psl. přehlásku *’o > e*. Palatalizace zapříčinily, že se tato deklinace ustálila jako měkká deklinace. Stč. deklinace v zásadě navazuje na psl. stav. Již v pč. podlehla některým morfologickým změnám: zejména byly formy jak dativu

a lokálu du., tak dativu pl. nahrazovány formami *o*-kmenovými (**moř-ema* → *moř-oma*, **moř-óm* → *moř-em*). Psl. dativní koncovka **-emz* byla nahrazena koncovkou *o*-kmenovou *-óm*. Podobně byla nepůvodní duálová koncovka *-oma* (očekávali bychom *-ema*), která byla rovněž přejata z *o*-kmenů.

V přímém protikladu k tomuto unifikáčnickému procesu působily staročeské přehlásky *'a > ě*, *'u > i*, *'o > ě*, které vedly k dalšímu odlišení měkké a tvrdé deklinace:

TVRDÁ DEKLINACE				MĚKKÁ D.
přehláska				
<i>'a > 'ä > ě</i>	gen. sg.	<i>mořa > mořä > mořě</i>	X	<i>měšta</i>
<i>'u > i</i>	dat. sg.	<i>mořu > moři</i>	X	<i>měštu</i>
<i>'o > ě</i>	dat. pl.	<i>mořóm > mořiem</i>	X	<i>měštóm</i>

Ve východomoravských a moravskoslezských dialektch nebyly přehlásky *'a > ě* a *'u > i* provedeny (*bez mořa, k mořu*). Ve středomoravských a českomoravských dialektch se tyto podoby také vyskytují, nicméně je nutné chápat je spíše jako výsledek mladšího morfologického sblížování koncovek tvrdé a měkké deklinace po provedení depalatalizace.

Výsledky přehlásky *'o > ě*, která měla obecně velmi omezený rozsah, byly v této deklinaci na rozdíl od ostatních deklinací zachovány, což ještě více podpořilo její měkký charakter:

MUŽSKÉ JO-KMENY	STŘEDNÍ JO-KMENY
<i>mečóm > mečuom > mečúm (mečům)</i>	<i>mořóm > mořiem > mořím</i>

V neutrálních *jo*-kmenech se v genitivu pl. (podobně jako v mužské deklinaci) objevovala nová koncovka na místě původní koncovky nulové. Jelikož byly *jo*-kmeny měkkou deklinací a jelikož se koncovka *-óv* stala koncovkou mužských deklinací, přijaly *jo*-kmeny koncovku *-í* původem ze středních *ijo*-kmenů. Její produktivitu jistě podporoval fakt, že šlo o koncovku pronikající do ženských (*duší, kostí*) a zčásti též mužských deklinací (*koní*).

Podobně jako v mužských *jo*-kmenech také zde pronikala forma dativu sg. do lokálu sg.: *na poču, v smutném lícu*. Tato forma však byla zastřena mladší přehláskou *'u > i*.

V archaických dialektch, ve kterých neproběhly přehlásky, byla velká část pádových forem *o*-kmenové a *jo*-kmenové deklinace neuter shodná, a tak došlo k jejich vzájemné

integraci. Výsledkem byl vznik nové koncovky původně měkkých neuter typu *srco*, *lico*, *mořo*: tato inovace byla výhodná, protože pomohla odstranit jak homonymii nominativu, genitivu a akuzativu sg., tak také nominativu a akuzativu pl.

Jak již bylo řečeno, *jo*-kmenová deklinace neuter se po provedení přehlásek a zániku *jotace* vyznačovala tvarovou homonymií nominativu a genitivu sg. Zřejmě proto některá substantiva středního rodu přecházela od *jo*-kmenů k *nt*-kmenům: ve stč. jsou doloženy *nt*-ové pádové formy u substantiv *vole* (gen. sg. *volete*) a *hradiště* (gen. pl. *hradišťat*). Do nč. přešla k *nt*-kmenové deklinaci substantiva středního rodu *vole*, *koště*. V některých českých a moravských dialektech však k *nt*-deklinaci přešlo mnohem více substantiv: *hnízdo* – *hnízděte*, *vejce* – *vejcete*.

IJO-KMENY NEUTER

	pč.	stč.	strč.
sg.			
1.	<i>znamen-ě</i>	<i>znamen-ie</i>	<i>znamen-í</i>
2.	<i>znameň-á</i>	<i>znamen-ie</i>	<i>znamen-í</i>
3.	<i>znameň-ú</i>	<i>znamen-ú</i>	<i>znamen-í</i>
4.	<i>znamen-ě</i>	<i>znamen-ie</i>	<i>znamen-í</i>
5.	<i>znamen-ě</i>	<i>znamen-ie</i>	<i>znamen-í</i>
6.	<i>o znamen-í</i>	<i>o znamen-í</i>	<i>o znamen-í</i>
7.	<i>znamen-ím</i>	<i>znamen-ím</i>	<i>znamen-ím</i>
du.			
1.	<i>znamen-í</i>	<i>znamen-í</i>	† <i>znamen-í</i>
2.	<i>znameň-ú</i>	<i>znameň-ú</i>	† <i>znamen-í</i>
3.	<i>znamen-ěma</i>	<i>znamen-iema</i>	† <i>znamen-íma</i>
4.	<i>znamen-í</i>	<i>znamen-í</i>	† <i>znamen-í</i>
5.	<i>znamen-í</i>	<i>znamen-í</i>	† <i>znamen-í</i>
6.	<i>o znameň-ú</i>	<i>o znamen-ú</i>	† <i>o znamen-í</i>
7.	<i>znamen-ěma</i>	<i>znamen-iema</i>	† <i>znamen-íma</i>
pl.			
1.	<i>znameň-á</i>	<i>znamen-ie</i>	<i>znamen-í</i>
2.	<i>znamen-í</i>	<i>znamen-í</i>	<i>znamen-í</i>
3.	<i>znamen-ěm</i>	<i>znamen-ím</i>	<i>znamen-ím</i>
4.	<i>znameň-á</i>	<i>znamen-ie</i>	<i>znamen-í</i>
5.	<i>znameň-á</i>	<i>znamen-ie</i>	<i>znamen-í</i>
6.	<i>o znamen-ích</i>	<i>o znamen-ích</i>	<i>o znamen-ích</i>
7.	<i>znamen-í</i>	<i>znamen-ími</i>	<i>znamen-ími</i>

Podobně jako *ijo*-kmenová deklinace m. také deklinace n. měla v psl. stejné vývojové východisko jako deklinace *jo*-kmenová. Na rozdíl od ní obsahovala v kmenotvorném sufixu navíc komponent **-i-* (< **-b-*). V 10. stol. byla morfématická struktura *ijo*-kmenových forem podstatně přebudována kontrakcí. V důsledku této změny splynuly

v pádovou koncovku původní kmenotvorný sufix a koncovka, jak demonstrují následující formy genitivu a dativu sg.:

sg.	před kontrakcí		po kontrakci
2.	*znamen-ij-a	>	*znameň-á
3.	*znamen-ij-u	>	*znameň-ú

Jak již bylo řečeno v oddíle o *ijo*-kmenech maskulin, tímto způsobem byla konstituována zcela specifická pč. a stč. deklinace, kterou ještě dále ovlivnily mladší hláskové a morfologické změny: 1. stč. přehlásky, diftongizace $\ddot{e} > ie$ a následná monoftongizace $ie > í$, 2. pronikání forem složené měkké deklinace, s níž *ijo*-kmenovou deklinaci spojovaly tvary obsahující *-í-*. Z tabulky plyne, že *ijo*-kmenová deklinace přejala koncovky měkké složené deklinace v dativu a lokálu du., v dativu a instrumentálu pl. Uvedené změny způsobily, že se *ijo*-kmenová deklinace vyznačovala značnou homonymií pádových forem (v sg. jsou např. přítomny jen dvě formy: *znamení* – *znamením*), v nichž se po monoftongizaci $ie > í$ emancipovalo dlouhé *-í-* coby kmenotvorný sufix. Tento vývoj sblížil měkkou složenou deklinaci s *ijo*-kmeny v českých dialektech v užším smyslu, takže se v jejich západní části substantiva vzoru *znamení* skloňují podle *pěší*, jako např. *stavení, staveního, stavenímu...*

U substantiv s kořenem zakončeným na *-l* došlo v češtině 13. stol. v koncovkách obsahujících jať k zániku jotace ($\ddot{e} > \acute{e}$). Po monoftongizaci $ie > í$ u *ijo*-kmenových substantiv, jejichž tvarotvorný základ nekončil na *-l*, se původní *ijo*-kmeny rozštěpily na dva podtypy (fakticky dva vzory), jak ilustruje následující tabulka znázorňující stav z konce 15. stol.:

	kořen zakončen na <i>-l</i>	kořen zakončen na jiný konsonant
sg.		
1.	<i>zel-é</i>	<i>znamen-í</i>
2.	<i>zel-é</i>	<i>znamen-í</i>
3.	<i>zel-í</i>	<i>znamen-í</i>
4.	<i>zel-é</i>	<i>znamen-í</i>
5.	<i>zel-é</i>	<i>znamen-í</i>
6.	<i>o zel-í</i>	<i>o znamen-í</i>
7.	<i>zel-ím</i>	<i>znamen-ím</i>

Pozdějšímu znovusjednocení obou deklinací pomohlo úžení $\acute{e} > \acute{i}$. Po jeho provedení se obě deklinace znova plně integrovaly, což ilustruje následující tabulka:

	non -l	-l
sg.		
1.	<i>znamen-í</i>	<i>zel-í</i>
2.	<i>znamen-í</i>	<i>zel-í</i>
3.	<i>znamen-í</i>	<i>zel-í</i>
4.	<i>znamen-í</i>	<i>zel-í</i>
5.	<i>znamen-í</i>	<i>zel-í</i>
6.	<i>o znamen-í</i>	<i>o zel-í</i>
7.	<i>znamen-ím</i>	<i>zel-ím</i>

Podle této deklinace se skloňovala nemnohá substantiva *šťastie, obilé, sbožie, uhlé, zelé* a zejména substantiva utvořená podle produktivních slovtvorných typů: 1. dějová jména *-nie/-tie* (*nesenie, krytie*), 2. jména okolností se strukturou předložka + motivující základ + *-ie* (*bezdovie, násilé, mezinožie*), 3. osobní jména se stejnou vnitřní strukturou jako v bodě 2. (*podčěšie, podkomošie, podkonie, polúbratšie* ‚nevlastní bratr‘; *polúsestšie* ‚nevlastní sestra‘, *prirozenie*), 4. jména hromadná (*bodlácie, kamenie*). Produktivita těchto slovtvorných typů výrazným způsobem podpořila produktivitu středních *ijo*-kmenů. Na rozdíl od svým mužských *ijo*-kmenových a ženských *ija*-kmenových protějšků, které trpěly stejným neduhem, tj. značnou pádovou homonymií, tato deklinace nezanikla. U substantiv osobních citovaných v bodě 3. došlo ke kolizi přirozeného rodu (mužského, event. ženského) s rodem gramatickým (středním). Protože nebylo možno využít deklinačních forem mužských *ijo*-kmenů a středních *ija*-kmenů (byly v zánikovém stádiu), přešla substantiva tohoto typu ke složené deklinaci (*podkomoří – podkomořího – podkomořímu...*).

V moravských dialektech byl vývoj této deklinace poněkud odlišný, což souviselo s faktem, že zde nebyly provedeny stč. přehlásky, a tak se deklinace vyznačoval mnohem pestřejším repertoárem pádových forem: sg. nom. *znamení* – gen. *znameňá* – dat. *znameňů...* Navíc se v těchto dialektech podobně jako v *jo*-kmenech prosadil dativ-lokál, což ještě více podpořilo pádovou pestrost *ijo*-kmenů. Morfologické procesy zasáhly také plurál: do nominativu a akuzativu byla přejata *jo*-kmenová koncovka *-a* (s patřičnou délkou *staveňá*) a do dativu unifikovaná koncovka *-ám* (*staveňám*).

A-KMENY

	sg.	du.	pl.
1.	<i>žen-a</i>	<i>žen-ě</i>	<i>žen-y</i>
2.	<i>žen-y</i>	<i>žen-ú</i>	<i>žen-Ø</i>
3.	<i>žen-ě</i>	<i>žen-ama</i>	<i>žen-ám</i>
4.	<i>žen-u</i>	<i>žen-ě</i>	<i>žen-y</i>
5.	<i>žen-o</i>	<i>žen-ě</i>	<i>žen-y</i>
6.	<i>o žen-ě</i>	<i>o žen-ú</i>	<i>o žen-ách</i>
7.	<i>žen-ú</i>	<i>žen-ama</i>	<i>žen-ami</i>

Staročeský stav *a*-kmenové deklinace velmi dobře odpovídá stavu psl. (s odchylkami způsobenými hláskovými změnami, jako jsou denazalizace či zánik a vokalizace jerů). Do nč. se dochovala většina pádových forem (s výjimkou *du.*), byť se některé z nich proměnily zásluhou hláskových změn (*ženú* > *ženou*, *rucě* > *ruce*). V instrumentálu *pl.* se podobně jako v jiných deklinacích na větší části českého jazykového území a v obecné češtině prosadila forma *-ama* (*chlapama*, *ženama*). V dialektech se v této deklinaci projevíly některé morfologické procesy, např. v genitivu *pl.* se v části západočeských, středomoravských a východomoravských nářečí prosadila pod vlivem *ja*-kmenů koncovka *-í* (*chalupa* - *chalupí/chalupé*).

Podle této deklinace se skloňovala substantiva ženského a mužského rodu. Z mužských substantiv k *a*-kmenům náležela apelativa typu *hospoda*, *hrdina*, *sluha*, *starosta*, *vévoda*, *vладыka*, propria typu *Dobřata*, *Kojata*, *Zla* a spíše vzácná slova mužského rodu přejatá z latiny typu *kometa*, *planeta*, která v mladší době přešla k femininům. Na mužskou deklinaci *a*-kmenů začala působit jedna ze zásadních tendencí vývoje české deklinace, a to uplatnění kategorie rodu: *a*-kmenová deklinace *m.* začala od 15. století postupně přejímat koncovky z mužských deklinací, které se konstituovaly jako typické mužské formy (v následující tabulce jsou zvýrazněny podtržením):

	stč.	nč.
sg.		
1.	<i>vladyk-a</i>	<i>vladyk-a</i>
2.	<i>vladyk-y</i>	<i>vladyk-y</i>
3.	<i>vladyc-ě</i>	<i>vladyk-<u>ovi</u></i>
4.	<i>vladyk-u</i>	<i>vladyk-u</i>
5.	<i>vladyk-o</i>	<i>vladyk-o</i>
6.	<i>o vladyc-ě</i>	<i>o vladyk-<u>ovi</u></i>
7.	<i>vladyk-ú</i>	<i>vladyk-ou</i>
du.		
1.	<i>vladyc-ě</i>	–
2.	<i>vladyk-ú</i>	–
3.	<i>vladyk-ama</i>	–
4.	<i>vladyc-ě</i>	–
5.	<i>vladyc-ě</i>	–
6.	<i>o vladyk-ú</i>	–
7.	<i>vladyk-ama</i>	–
pl.		
1.	<i>vladyk-y</i>	<i>vladyk-<u>ové</u></i>
2.	<i>vladyk-Ø</i>	<i>vladyk-<u>ů</u></i>
3.	<i>vladyk-ám</i>	<i>vladyk-<u>ům</u></i>
4.	<i>vladyk-y</i>	<i>vladyk-y</i>
5.	<i>vladyk-y</i>	<i>vladyk-y</i>
6.	<i>o vladyk-ách</i>	<i>o vladyc-<u>ích</u> / předsed-<u>ech</u></i>
7.	<i>vladyk-ami</i>	<i>vladyk-<u>y</u></i>

Vyšší míru začlenění *a*-kmenové deklinace maskulin do systému mužské deklinace lze pozorovat v části středomoravských dialektů také v dalších pádech: 1. v instrumentálu sg., kde se vyskytuje podoba *s předsedem* (podle *pánem*), 2. v genitivu či akuzativu sg., kde působil vliv genitivu-akuzativu (I. sloupec následující tabulky) anebo naopak akuzativu-genitivu (II. sloupec následující tabulky):

sg.		I.	II.
1.	<i>žen-a</i>	<i>předsed-a</i>	<i>předsed-a</i>
2.	<i>žen-y</i>	<i>předsed-ě⁸</i>	<i>předsed-ů⁹</i>
3.	<i>žen-ě</i>	<i>předsed-ovi</i>	<i>předsed-ovi</i>
4.	<i>žen-u</i>	<i>předsed-ě</i>	<i>předsed-ů</i>

8 Výsledek středomoravské nářeční změny *y > e*.

9 Výsledek středomoravské nářeční změny *u > o*.

JA-KMENY

	pč.	stč.
sg.		
1.	<i>duš-a (knieni)</i>	<i>duš-ě (púšč-Ø)</i>
2.	<i>duš-ě</i>	<i>duš-ě (duši)</i>
3.	<i>duš-i</i>	<i>duš-i</i>
4.	<i>duš-u</i>	<i>duš-u (púšč-Ø)</i>
5.	<i>duš-e</i>	<i>duš-e</i>
6.	<i>o duš-i</i>	<i>o duš-i</i>
7.	<i>duš-ú</i>	<i>duš-ú</i>
du.		
1.	<i>duš-i</i>	<i>duš-i</i>
2.	<i>duš-ú</i>	<i>duš-ú</i>
3.	<i>duš-ama</i>	<i>duš-ěma (duš-oma)</i>
4.	<i>duš-i</i>	<i>duš-i</i>
5.	<i>duš-i</i>	<i>duš-i</i>
6.	<i>o duš-ú</i>	<i>o duš-ú</i>
7.	<i>duš-ama</i>	<i>duš-ěma (duš-oma)</i>
pl.		
1.	<i>duš-ě</i>	<i>duš-ě</i>
2.	<i>duš-Ø</i>	<i>duš-Ø / duš-í</i>
3.	<i>duš-ám</i>	<i>duš-ěm</i>
4.	<i>duš-ě</i>	<i>duš-ě</i>
5.	<i>duš-ě</i>	<i>duš-í</i>
6.	<i>o duš-ách</i>	<i>o duš-ěch</i>
7.	<i>duš-ama</i>	<i>duš-ěma</i>

Tato deklinace je v podobném vývojovém vztahu k deklinaci *a*-kmenové, jako jsou deklinace *o*-kmenové k deklinacím *jo*-kmenovým: tj. *ja*-kmenová a *a*-kmenová deklinace se vyvíjely ze společného základu. *Ja*-kmenová deklinace však navíc obsahovala neslabičné *-i-* vyvolávající palatalizaci (jotaci) předchozí souhlásky, s výjimkou případů typu *kročě-jě*, kde neslabičné *-i-* (*-j-*) zůstalo zachováno, protože se nacházelo v intervokalickém kontextu. Deklinace *ja*-kmenová je tedy od období klasické praslovanštiny deklinací měkkou.

Stč. deklinace v zásadě navazuje na psl. stav, včetně variantní koncovky nom. sg. *-i*, která se vyskytovala zejména u substantiv odvozených sufixem *-yn-*: *knieni*, *Němkyni*, *prorokyni* (ve stč. však na její místo rychle pronikala koncovka **-’a* > *-ě*). Na rozdíl od jihoslovanských jazyků je nutno předpokládat, že se v západním dialektu psl., z něhož se pč. vyvinula, vyskytovala ve formě genitivu sg., nominativu, akuzativu a vokativu pl. koncovka *-ě* (tzv. třetí jat) – jihoslovanské jazyky zde obsahovaly nosovku **-ę*.

Jelikož se koncovky připínaly k tvarotvornému základu končícímu na měkkou souhlásku, měl pč. vokál v iniciální pozici koncovky status přední varianty (*’-a*, *’-u*). Z tohoto důvodu koncovky začínající nepředním vokálem podlehy staročeským přehláskám:

přehláska		
<i>’a</i> > <i>’ä</i> > <i>ě</i>	gen. sg.	<i>*duša</i> > <i>*dušä</i> > <i>dušě</i>
<i>’u</i> > <i>i</i>	dat. sg.	<i>dušu</i> > <i>duši</i>

Tímto způsobem došlo k výraznému formálnímu odlišení původně relativně jednotných *a*-kmenů a *ja*-kmenů.

Stejně jako v deklinacích *jo*-kmenových také v deklinaci *ja*-kmenové existují podstatné územní rozdíly v rozsahu provedených přehlásek: ve východomoravských a moravskoslezských dialektech nebyly přehlásky *’a* > *ě* a *’u* > *i* provedeny (nom. sg. *duša*, ak. sg. *dušu*). V moravskoslezských a středomoravských dialektech se podoby typu *duša*, *dušu* také vyskytují, nicméně nejsou výsledkem absentující přehlásky, nýbrž morfologického ovlivňování tvrdé a měkké deklinace po provedení historické depalatalizace, což ukazuje vokativ typu *dušo*, *opico*, *růžo*, *sviňo* přejatý v těchto dialektech z *a*-kmenů.

Duálové formy dativu a instrumentálu přejímaly pod vlivem *o*-kmenů koncovku *-oma*.

Po provedení přehlásky *’a* > *ě* vznikla velmi nevýhodná homonymie nominativu a genitivu sg. Proto začala některá substantiva *ja*-kmenová přejímat nulovou koncovku *i*-kmenovou (ženské *ja*-kmeny a *i*-kmeny spojovala měkkost). Tato změna se realizovala u neživotných *ja*-kmenů: *diežě* → *diež*, *pelešě* → *peleš*, *púščě* → *púšč*. U některých *ja*-kmenových feminin je ve stč. doložena jen forma inovovaná: *obec* (namísto původního *obcě*),

kúdel (namísto *kúdele*), *peleš* (namísto *pelešě*). Podobným způsobem byly inovovány koncovky akuzativu (lze je chápat jako koncovky přejaté z *i*-kmenové deklinace feminin anebo jako nominativ-akuzativ). Tím byly položeny základy vzájemnému tvarovému ovlivňování ženských *ja*-kmenů a *i*-kmenů (podpořenému *i*-kmenovou homonymií genitivu a dativu sg.). Tento proces je živý ještě v nč., kde se vedle sebe běžně vyskytují podoby nominativu a akinativu *země* – *zem*, *zemi* – *zem*, *krůpěje* – *krůpěj*, *krůpěji* – *krůpěj*. V *ja*-kmenech se vzájemné ovlivňování obou deklinací projevuje také v dalších pádech, např. ve stč. genitivu sg. se vyskytuje forma *duši*. Nakonec tento proces vyústil ve vznik nového, nehistorického deklinačního typu *píseň* (viz níže).

Jako pravděpodobný příklad vlivu *i*-kmenů na *ja*-kmeny by bylo možno vnímat přijetí nové koncovky genitivu pl. *-í*, která nahradila původní nulovou koncovku (na rozdíl od *a*-kmenů): *mnoho dúš* → *mnoho duší*, *pět zém* → *pět zemí*. Tato koncovka by však mohla být také původu *ija*-kmenového. Původní nulová koncovka zůstala zachována u některých substantiv, zejména zakončených na *-yni* (*bohyň*, *prorokyň*) a *-ice* (*lavic*, *ulic*). Podobně by snad bylo možno považovat za vliv *i*-kmenů pronikání nové formy instrumentálu pl. *-mi* na místo *-emi* (*duš-mi*), avšak mohlo by jít také o projev pádové unifikace plurálových koncovek, jak svědčí mladší koncovka instrumentálu pl. *duš-ema*, která se prosadila v měkké deklinaci substantiv všech rodů (*muž-ema*, *duš-ema*, *moř-ema*).

Jako *ja*-kmeny se skloňovala také některá substantiva mužského rodu: jednak obecná jména *dárcě, panošě, správce, súdcě, vódcě, zločincě*, jednak vlastní jména *Jěšě, Péšě, Závišě, Mutyně*. Některá tato substantiva přešla k deklinaci *jo*-kmenové (*Mutyň, Záviš, panoš, zločinec*), jiná k mužským *a*-kmenům typu předseda (*Jiša, Píša*). Deklinace mužských *ja*-kmenů se podobně jako deklinace *a*-kmenů začala od 15. století přizpůsobovat rodovému principu české deklinace (v následující tabulce jsou inovované pádové formy zvýrazněny podtržením):

	stč.	nč.
sg.		
1.	<i>súdc-ě</i>	<i>soudc-e</i>
2.	<i>súdc-ě</i>	<i>soudc-e</i>
3.	<i>súdc-i</i>	<i>soudc-i / soudc-<u>ovi</u></i>
4.	<i>súdc-u (púšč-Ø)</i>	<i>soudc-<u>e</u></i>
5.	<i>súdc-e</i>	<i>soudc-e</i>
6.	<i>o súdc-i</i>	<i>o soudc-i / soudc-<u>ovi</u></i>
7.	<i>súdc-ú</i>	<i>soudc-<u>em</u></i>
du.		
1.	<i>súdc-i</i>	–
2.	<i>súdc-ú</i>	–
3.	<i>súdc-ěma (súdc-<u>oma</u>)</i>	–
4.	<i>súdc-i</i>	–
5.	<i>súdc-i</i>	–
6.	<i>o súdc-ú</i>	–
7.	<i>súdc-ěma (súdc-<u>oma</u>)</i>	–
pl		
1.	<i>súdc-ě</i>	<i>soudc-<u>ĭ</u> / soudc-<u>ové</u></i>
2.	<i>súdc-Ø / súdc-í</i>	<i>soudc-<u>ŭ</u></i>
3.	<i>súdc-ěm</i>	<i>soudc-<u>ŭm</u></i>
4.	<i>súdc-ě</i>	<i>soudc-e</i>
5.	<i>súdc-í</i>	<i>soudc-<u>ĭ</u> / soudc-<u>ové</u></i>
6.	<i>o súdc-iech</i>	<i>o soudc-ích</i>
7.	<i>súdc-emi</i>	<i>soudc-<u>ĭ</u></i>

Z tabulky je zřejmé, že *ja*-kmenová deklinace m. se vyznačuje ještě rozsáhlejšími projevy uplatnění rodového principu než deklinace *a*-kmenová (jak ukazuje genitiv-akuzativ sg. nebo instrumentál sg.). Ve vokativu sg. pokročil vývoj v nespisovných útvarech češtiny dále, neboť se zde vykytují podoby typu *správče*, *vůdče* (podle kodifikace má být *správce*, *vůdce*).

KOLÍSÁNÍ MEZI A- A JA-KMENY

U některých stč. feminin sledujeme od nejstarších dob kolísání mezi deklinací *a*-kmenovou a *ja*-kmenovou. Týká se to většinou slov přejatých, jejichž zakončení umožňovalo zařazení jak ke stč. tvrdému typu (*a*-kmeny), tak typu měkkému (*ja*-kmeny): *berla/berle*, *kapla/kaple*, *tabula/tabule*. Zpravidla jde o slova zakončená na *-la* / *-le*, výjimečně *-ra*, *-na*, *-sa* (*byly almary čili almaře*). Toto kolísání se projevuje také v domácích slovech zakončených na *-l*, např. *jedla* / *jedle*.

Podobné kolísání pozorujeme v domácích slovech v moravských dialektech, v nichž zanikla měkkostní korelace $l - \acute{l} > l$, $\acute{s} - s > s$, $\acute{z} - z > z$ a v nichž substantiva původně tvrdá přecházejí k měkké deklinaci: *na kosi*, *na břízi* / *březi*, *ve stodoli* X *na kose*, *na bříze*, *ve stodole*.

IJA-KMENY

	pč.	stč.	střč.
sg.			
1.	<i>pan-í / zm-ě</i>	<i>pan-í / pan-ie</i>	<i>pan-í</i>
2.	<i>pan-ě</i>	<i>pan-ie</i>	<i>pan-í</i>
3.	<i>pan-í</i>	<i>pan-í / pan-iej / pan-ie</i>	<i>pan-í</i>
4.	<i>paň-ú</i>	<i>paň-ú</i>	<i>pan-í</i>
5.	<i>pan-í</i>	<i>pan-í</i>	<i>pan-í</i>
6.	<i>o pan-í</i>	<i>o pan-í / pan-iej / pan-ie</i>	<i>o pan-í</i>
7.	<i>paň-ú</i>	<i>paň-ú</i>	<i>pan-í</i>
du.			
1.	<i>pan-í</i>	<i>pan-í</i>	[†] <i>pan-í</i>
2.	<i>paň-ú</i>	<i>paň-ú</i>	[†] <i>pan-í</i>
3.	<i>paň-áma</i>	<i>pan-iema</i>	[†] <i>pan-íma</i>
4.	<i>pan-í</i>	<i>pan-ie</i>	[†] <i>pan-í</i>
5.	<i>pan-í</i>	<i>pan-ie</i>	[†] <i>pan-í</i>
6.	<i>o paň-ú</i>	<i>o pan-ú</i>	[†] <i>o pan-í</i>
7.	<i>pan-áma</i>	<i>pan-iema</i>	[†] <i>pan-íma</i>
pl.			
1.	<i>pan-ě</i>	<i>pan-ie</i>	<i>pan-í</i>
2.	<i>pan-í</i>	<i>pan-í / pan-ích</i>	<i>pan-í / pan-ích</i>
3.	<i>paň-ám</i>	<i>pan-iem</i>	<i>pan-ím</i>
4.	<i>pan-ě</i>	<i>pan-ie</i>	<i>pan-í</i>
5.	<i>pan-í</i>	<i>pan-ie</i>	<i>pan-í</i>
6.	<i>o paň-ách</i>	<i>o pan-iech</i>	<i>o pan-ích</i>
7.	<i>paň-ámi</i>	<i>pan-iemi</i>	<i>pan-ími</i>

Jako *ijo*-kmeny měly své vývojové východisko totožné s *jo*-kmeny, tak také *ija*-kmeny se vyvinuly z deklinace *ja*-kmenové. Od této deklinace se odlišila v 10. stol., kdy skupina *i+j+V* podlehla kontrakci. Kontrakce vedla k osamostatnění *ija*-kmenové deklinace v systému českých deklinací: emancipace této deklinace plynula zejména z faktu,

že původní kmenotvorný sufix splynul s pádovou koncovkou, jak demonstrují následující formy genitivu a dativu sg.:

sg.	před kontrakcí		po kontrakci
2.	* <i>pan-ij-ě</i>	>	<i>pan-ě</i>
3.	* <i>pan-ij-i</i>	>	<i>pan-í</i>

Tím se konstituovala nová pč. a stč. deklinace. Jak ukazuje úvodní tabulka s rekonstruovaným pč., stč. a stčč. stavem, tato deklinace byla proměňována hláskovými a morfologickými změnami. Z hláskových změn byly důležité stč. přehlásky, diftongizace $\text{ě} > \text{ie}$ a následná monoftongizace $\text{ie} > \text{í}$. Tyto změny způsobily, že se *ija*-kmenová deklinace vyznačovala značnou homonymií pádových forem (v sg. se např. objevuje jen forma *paní*). V morfologické stavbě ovlivnily vývoj *ija*-kmenové deklinace formy složené měkké deklinace, s níž *ija*-kmeny spojovala přítomnost dlouhého měkkého *-í-* nebo diftongu *-ie-* ve všech pádových formách. Pronikání tvarů složené deklinace lze pozorovat v následujících pádech: v nominativu sg. (*paní* → *panie*), v dativu a lokálu sg. (*paní* → *paniej*), v genitivu pl. (*paní* → *paních*).

V nominativu sg. se původně vedle sebe vyskytovaly: 1. forma *-í*, která vznikla ze skupiny **-iji*, v níž bylo přítomno *-i* stejného původu jako v podvzoru *knieni* (*laní*, *lodí*, *pradlí*), 2. forma *-ie*, která vznikla ze skupiny **-ija* (*zmie*, v mužských kolektivech typu *bratřie* a v přejatých slovech typu *histořie*, *Libie*, *biblě*, *Máří*).

Jak již bylo naznačeno, podle této deklinace se skloňovala jen nemnohá substantiva: 1. ženského rodu (domácího původu *laní*, *lodí*, *pradlí*, *předlí*, *přadlena*, *rolí*, *švadlí*, *zmie*; cizího původu *biblě*, *procesí*, *Maří*, *Samaří*...), 2. mužského rodu: *krajčí*, *lovčí*, *plavčí*, *pohončí*, *sudí*, mužská kolektiva typu *bratřie*, *kněžie*, přejatá slova typu *falckrabie*, *hrabie*, *markrabie*, *purkrabie*. Jelikož se tato deklinace vyznačovala výraznou homonymií pádových forem, zanikla (s výjimkou singuláru substantiva *paní*). Ženská substantiva zpravidla přešla k jiným substantivním deklinacím: k *ja*-kmenům (*zmie* → *zmije*, *biblí* → *bible*), *i*-kmenům (*lodí* → *loď*) či *a*-kmenům (tento přechod mohl být realizován za pomoci slovtvorného sufixu: *švadlí* → *švadl-en-a*). Feminina cizího původu *histoří*, *Libí*, *biblí*, *Máří* se většinou začala skloňovat jako ženské *ja*-kmeny: *historie*, *Libye*, *bible*, *Marie*, s některými výjimkami (archaická forma *Máří* si zachovalo původní flexi, *procesí* změnilo rod a přešlo ke středním *ijo*-kmenům). Mužská substantiva typu *krejčí*, *sudí* přešla ke složené deklinaci, přejatá maskulina typu *falckrabie*, *hrabie* k *nt*-kmenům. Stč. stav mužské deklinace *ija*-kmenů se vyznačuje rapidním přibližováním složené deklinaci (jak ukazuje následující tabulka se složenými pádovými formami odlišnými podtržením):

sg.	
1.	<i>sud-í</i>
2.	<i>sud-<u>ie</u> / sud-<u>ieho</u></i>
3.	<i>sud-<u>ie</u> / sud-<u>iemu</u></i>
4.	<i>sud'ú / sud-<u>ieho</u></i>
5.	<i>sud-í</i>
6.	<i>o sud-í / sud-<u>iem</u></i>
7.	<i>sud-<u>ím</u></i>
du.	
1.	<i>sud-í</i>
2.	<i>sud'ú</i>
3.	<i>sud-iema</i>
4.	<i>sud-<u>ie</u></i>
5.	<i>sud-<u>ie</u></i>
6.	<i>o sud'ú</i>
7.	<i>sud-iema</i>
pl.	
1.	<i>sud-<u>ie</u> / sud-<u>í</u></i>
2.	<i>sud-í / sud-<u>ích</u></i>
3.	<i>sud-<u>iem</u></i>
4.	<i>sud-<u>ie</u> / sud-<u>í</u></i>
5.	<i>sud-<u>ie</u> / sud-<u>í</u></i>
6.	<i>o sud-<u>iech</u> / sud-<u>ích</u></i>
7.	<i>sud-<u>iemi</u> / sud-<u>ími</u></i>

Již výše bylo řečeno, že se tímto způsobem skloňovala kolektiva typu *bratřie, kněžie*. Tato substantiva měla původně status singulárií tantum, tj. disponovala jen singulárovými formami. tyto formy lze připodobnit nč. stavu:

sg.	pl.	kolektivum
<i>list</i>	<i>listy</i>	<i>listí</i>
<i>kámen</i>	<i>kameny</i>	<i>kamení</i>

Na rozdíl od nč. kolektiv *listí*, *kamení* zastupovala kolektiva typu *bratřie*, *kněžie* duálové a plurálové formy:

sg.	du.	pl.	kolektivum
<i>bratr</i>	-	-	<i>bratřie</i>
<i>kněz</i>	-	-	<i>kněžie</i>

Jelikož měla kolektiva gramatický význam singuláru, shodovaly se s nimi kongruentní přívlastky v jednotném čísle: *milá bratřie*, *jiná bratřie*. Nicméně již ve stč. se objevují přívlastky, které se shodují v plurálu (tj. podle smyslu): *zvěstujte bratří mým*. A tak se substantiva této deklinace postupně zařadila do deklinace duálové a plurálové: instrumentál du. *bratřima*, dativ pl. *bratřím*, lokál pl. *bratřích*, instrumentál pl. *bratřimi*.

I-KMENY

I-kmenová deklinace se užívala jak v mužském (typ *gost*), tak ženském rodě (typ *kost*). Rozdíly mezi oběma deklinacemi byly v psl. jen ve dvou pádech, a to instrumentálu sg. a nominativu pl., přičemž původnější byly formy mužské. Podle této deklinace se skloňovala měkká substantiva zakončená v psl. v nominativu sg. měkkým jerem a v genitivu sg. koncovkou *-i*. Jer v 10. století zanikl, avšak zůstala po něm zachována měkkost (mužský vzor měl v nominativu podobu **gost*, ženský *kost*). Během historické depalatalizace zanikla měkkost těchto palatalizovaných konsonantů finálních souhlásek (*host' > host*, *kost' > kost*), kdežto před *-i* zůstala měkkost zachována. A tak se v *i*-kmenovém paradigmatu střídaly formy tvarotvorného základu tvrdé a měkké (*kost* – *kosti* [*kostī*], *odpověd* – *odpovědi* [*odpovědi*], *zed* – *zdi* [*zdi*]). U většiny depalatalizovaných forem se pod vlivem pádových forem s palatalizovaným kořeným konsonantem znovuobnovila měkkost koncové souhlásky (*odpověd* → *odpověď*, *zed* → *zdi*). Rozsah obnovení změkčených pádových forem se územně liší, zejména v moravských dialektech se vyskytují změkčené formy ve vyšší míře než ve spisovné č. (*bolest*, *kost*, *nit*).

Tato deklinace se vyznačovala značnou pádovou homonymií, což patrně způsobilo vnítrý systémový tlak na její zánik. *I*-kmenová deklinace však zanikla pouze v mužském rodě, kdežto v ženském rodě zůstala zachována. I když se během historického vývoje češtiny k zániku ženských *i*-kmenů také schylovalo, jak zejména ukazuje podíl *i*-kmenů na vzniku nehistorického vzoru *píseň* (viz níže), přesto mu nakonec zabránila vysoká produktivita slovtvorného typu názvů vlastnosti tvořeného sufixem *-ost*, který se skloňoval právě podle *i*-kmenů (*mladost*, *radost*). Tato deklinace se tedy v průběhu

historické doby ustanovila jako deklinace ženská, což lze chápat jako jeden z projevů procesu prosazování rodového principu v deklinaci substantiv.

Mužské *i*-kmeny

	sg.	du.	pl.
1.	<i>host-Ø</i> (< <i>host'-Ø</i>)	<i>host-i</i>	<i>host-ie</i>
2.	<i>host-i</i>	<i>host'-ú</i>	<i>host-í</i>
3.	<i>host-i</i>	<i>host'-ma</i>	<i>host-em</i>
4.	<i>host'-Ø</i> (< <i>host'-Ø</i>)	<i>host-i</i>	<i>host-i</i>
5.	<i>host-i</i>	<i>host-i</i>	<i>host-ie</i>
6.	<i>o host-i</i>	<i>o host'-ú</i>	<i>o host-ech</i>
7.	<i>host-em</i>	<i>host'-ma</i>	<i>host-mi</i>

V psl. k této deklinaci náležela nemnohá substantiva: **bolb*, **čbrvb*, **drbkolb*, **gvozdb*, **golqbb*, **gospodb*, **gortanb*, **lučb*, **ludbje*, **medvědb*, **navb*, **pečatb*, **ognb*, **qglb*, **pqtb*, **tatb*, **tbstb*, **zvěrb*, **zětb*, **žiznb*, **želqdb*... Historická doba zastihuje mužské *i*-kmeny v ústupové fázi, neboť k této deklinaci náleželo ve stč. již jen několik substantiv, event. si tato substantiva zachovávala jen některé *i*-kmenové pádové formy: *hospod*, *kmet*, *lúdie* (jen pl.), *test*, *tchán*, *zět*. Některá z těchto substantiv byla ve stč. rodu mužského i ženského: *host*, *chot*, *san*, *zvěř*, *žizn*, *život*. V tomto obojím rodu se zrcadlí nejen mimojazyková skutečnost (*host* i *chot* mohlo označovat muže i ženy), ale také proces zániku *i*-kmenové deklinace maskulin, na jehož základě si původně mužské *i*-kmeny hledaly novou deklinaci. V zásadě tato substantiva volila dva způsoby: 1. zachovala *i*-kmenovou deklinaci, ale změnila svůj gramatický rod (z mužského na ženský), jako např. *louč*, *pečet*, *pút*, *zvěř*, 2. zachovala rod, avšak a) přešla k tvrdé deklinaci maskulin (*o*-kmenové) *červ*, *holub*, *hrtan*, *medvěd*, *stín*, *uhel*, *žalud*, b) přešla k měkké deklinaci maskulin (*jo*-kmenové): *oheň*, *zeť*. Některá psl./stč. *i*-kmenová maskulina zanikla: *drkol*, *klacek*, *náv*, *hrob*, *onen svět*, *tál*, *zástava*, *záloha*, *tat*, *zloděj*, *test*, *tchán*, *žizn*, *život*. Do nové češtiny se uchovala téměř úplná *i*-kmenová deklinace v plurálových tvarech substantiva *lidé* (s výjimkou nominativu, pocházejícím od konsonantických kmenů). U ostatních substantiv jsou v nč. zachovány jako dublety jen některé pádové formy tvrdých maskulin (genitiv pl. *hostů* – *hostí*).

Ženské i-kmeny

	sg.	du.	pl.
1.	<i>kost-Ø</i> (< <i>kost'-Ø</i>)	<i>kost-i</i> (<i>kostě</i>)	<i>kost-i</i>
2.	<i>kost-i</i> (<i>kostě</i>)	<i>kost'-ú</i>	<i>kost-í</i>
3.	<i>kost-i</i>	<i>kost'-ma</i>	<i>kost-em</i> (<i>kost-iem</i>)
4.	<i>kost'-Ø</i> (< <i>kost'-Ø</i>)	<i>kost-i</i> (<i>kostě</i>)	<i>kost-i</i>
5.	<i>kost-i</i>	<i>kost-i</i> (<i>kostě</i>)	<i>kost-i</i>
6.	<i>o kost-i</i>	<i>o kost'-ú</i>	<i>o kost-ech</i> (<i>kost-iech</i>)
7.	<i>kost'-ú</i>	<i>kost'-ma</i>	<i>kost-mi</i> (<i>kost-ěmi</i>)

Jak již bylo řečeno výše, tato deklinace náležela etymologicky k měkkým deklinacím a vyznačovala se nevýhodnou homonymií pádových forem. To byly okolnosti, které vedly k postupnému tvarovému ovlivňování *i*-kmenové deklinace a deklinace *ja*-kmenové, která byla kromě již jmenované měkkosti umožněna některými shodnými pádovými formami obou deklinací (dativ a lokál sg. *-i*, instrumentál sg. *-ú*, nominativ, akuzativ a vokativ du. *-i*, genitiv a lokál du. *'-ú*). Ve stč. se tento vliv projevoval výrazně v plurálových formách dativu, lokálu a instrumentálu, zejména proto, že jejich *ja*-kmenové koncovky způsobovaly palatalizace, a tak umožňovaly odstranit alternaci měkký konsonant ~ tvrdý konsonant na konci tvarotvorného základu (formy *kost-iem*, *kost-iech*, *kost-ěmi* uvedené v tabulce v závorkách). Nadto se objevuje jak v genitivu a akuzativu sg., tak v nominativu, akuzativu a vokativu pl. forma *kostě*. Nesměle se vliv *ja*-kmenové deklinace projevuje v ojedinělých stč. podobách nominativu sg. *kosti* (podle podtypu *knieni*): *svatá choti* (tato forma mohla také proniknout z vokativu do nominativu).

Speciální případy:

1. Jako *i*-kmeny se skloňovaly základní číslovky *tři*, *čtyři* v plurálu a číslovky od *pěti* výše v singuláru. Formy základních číslovek od pěti výše však původně nebyly číslovkami (tj. nevyjadřovaly numerický příznak substancí), nýbrž byly podstatnými jmény (tj. pojmenovávaly nějakou entitu na základě konkrétního číselného příznaku). Tzn. význam číslovky *pět* si můžeme připodobnit významem nč. substantiv *pětice* nebo *pětka* (ta mají také formu singulárovou). Dalším projevem faktu, že číslovky od *pěti* výše byly slovnědruhově substantivy, je pádová forma počítaného předmětu: ten se vyskytuje v genitivu čili v pádu neshodného přívlastku. V dalším vývoji se *i*-kmenová deklinace číslovek formálně od *i*-kmenové deklinace odlišila a počítané jméno se začalo s výjimkou

nominativu a akuzativu jako větný člen závisející na substantivu označujícím počítaný předmět (více viz oddíl číslovky) - viz oddíl číslovky.

2. *I*-kmenové pádové formy měly také duálové tvary substantiv *oči*, *uši*. Ačkoli *oko*, *ucho* mělo v sg. a pl. formy středního rodu (nejprve *s*-kmenové, později *o*-kmenové), v duálu si ponechávalo tvary *i*-kmenové.

VZNIK NEHISTORICKÉHO VZORU *PÍSEŇ*

Jak už bylo řečeno, ženská deklinace *ja*-kmenová a *i*-kmenová se vyznačovaly případy nežádoucích homonymií některých pádových forem. Jelikož byly obě deklinace původně měkké a jelikož měly některé pádové formy shodné, začaly se během historického vývoje češtiny vzájemně tvarově ovlivňovat: výsledkem tohoto tvarového prolínání byl vznik nehistorického vzoru *píseň*, který se postupně konstituoval v průběhu druhé poloviny češtiny střední doby (tj. v 17. a 18. století). Vzájemný poměr pádových forem lze demonstrovat na následující tabulce:

	stč.		nč.
	<i>i</i> -kmeny	<i>ja</i> -kmeny	<i>píseň</i>
sg.			
1.	<i>kost-Ø</i>	<i>duš-ě</i>	<i>píseň-Ø</i>
2.	<i>kost-i</i> (<i>kostě</i>)	<i>duš-ě</i>	<i>písn-e</i>
3.	<i>kost-ĭ</i>	<i>duš-ĭ</i>	<i>písn-i</i>
4.	<i>kost'-Ø</i>	<i>duš-u</i>	<i>píseň-Ø</i>
5.	<i>kost-i</i>	<i>duš-e</i>	= nom.
6.	<i>o kost-ĭ</i>	<i>o duš-ĭ</i>	<i>písn-i</i>
7.	<i>kost'-ú</i>	<i>duš-ú</i>	<i>písn-í</i>
pl.			
1.	<i>kost-i</i>	<i>duš-ě</i>	<i>písn-ě</i>
2.	<i>kost-ĭ</i>	<i>dúš-Ø / duš-ĭ</i>	<i>písn-í</i>
3.	<i>kost-em</i>	<i>duš-iem</i>	<i>písn-ím</i>
4.	<i>kost-i</i>	<i>duš-ě</i>	<i>písn-ě</i>
5.	<i>kost-i</i>	<i>duš-í</i>	= nom.
6.	<i>o kost-ech</i>	<i>o duš-iech</i>	<i>písn-ích</i>
7.	<i>kost-mi</i>	<i>duš-ěmi</i>	<i>písn-ěmi</i>

U některých *i*-kmenových substantiv se jako součást postupné krystalizace tohoto vzoru držely ve vyšší míře *i*-kmenové formy, a tak se v období 17. a 18. století uvažuje o smíšeném vzoru *píseň-kost* (typickým případem je deklinace substantiva *tvář*).

Ke vzoru *píseň* náležejí v nové češtině substantiva jak původně *ja*-kmenová (*díž, obec, peleš*) či *i*-kmenová (*báseň, křeč, rozkoš*), tak substantiva původem z neproduktivních ženských deklinací, jako jsou *ɔv*-kmeny (*církev, konev, krev*) nebo *ija*-kmeny (*laň, loď*). Prosazování vzoru *píseň* v deklinaci feminin je stále živým procesem, a tak se zejména u řady substantiv *i*-kmenového původu drží původní formy (*nít, -ě/-i, pečeť, -ě/-i*).

KONSONANTICKÉ KMENY

Praslovanština zdědila z ide. jazykového prazákladu jen některé původní konsonantické kmeny: *n-*, *r-*, *s-*, *t-*kmeny. Již v psl. byly tyto deklinace neproduktivní, jak je patrné z faktu, že se podle nich skloňovala jen některá substantiva a že řada pádových forem byla nepůvodní (pocházející z vokalických deklinací). Za skutečné konsonantické koncovky lze považovat: sg. genitiv *-e*, dativ *-i*, lokál *-e* (většina stč. deklinací už má *-i*), pl. nominativ *-e* (jen u maskulin), genitiv *-Ø*. V ostatních pádech pronikají koncovky produktivních vzorů, které respektují rodový princip české deklinace, např. v dativu pl. m. koncovka *-óm*, např. *kamenóm*, dativu pl. f. *-em/-ám/-iem* (> *-ím*), např. *mateřem/mateřím/materám, svekrvem/svekrviem/svekrvám*, dativu pl. n. *-óm*, např. *loktóm, nebesóm, ramenóm*.

V psl. se vyvinul nepůvodní konsonantický *nt*-kmen, který sloužil jako prostředek velmi produktivního slovtvorného typu názvů mláďat. V psl. fázi byl také podstatnou měrou přebudován původně vokalický **ũ*-kmen, v němž se původní kmenotvorný sufix **ũ* rozložil na samohlásku **-ɔ-* a hiatické *-v-*. Po dokončení tohoto fonologického procesu byly vytvořeny podmínky pro reanalýzu morfematické struktury **ɔv*-kmenů, které se začaly chovat jako konsonantické kmeny a pojit se s jejich koncovkami (proto je zde řadíme mezi konsonantické kmeny).

N-KMENY MASKULIN

	sg.	du.	pl.
1.	<i>kámen-Ø</i>	<i>kamen-y (dn-i)</i>	<i>kamen-ie / -i / -ove / -y</i>
2.	<i>kamen-e / kamen-a</i>	<i>dň-ú</i>	<i>kamen-Ø / -óv / -í</i>
3.	<i>kamen-i / kamen-u</i>	<i>dn-oma</i>	<i>kamen-óm</i>
4.	<i>kámen-Ø / jelen-a</i>	<i>kamen-y (dn-i)</i>	<i>kamen-y, dn-i</i>
5.	<i>kamen-i</i>	<i>kamen-y (dn-i)</i>	= nom.
6.	<i>o kamen-i (ve dn-e)</i>	<i>o dň-ú</i>	<i>o kamen-ech / -iech</i>
7.	<i>kamen-em</i>	<i>dn-oma</i>	<i>kamen-y</i>

Tabulka znázorňuje rapidní ústup původních konsonantických koncovek (jsou odlišeny tučným řezem písma) a jejich nahrazení koncovkami produktivními: a) které byly výsledkem vzájemných pádových vlivů, jako jsou akuzativ-nominativ v singularu (původní **kamy* vystřídala akuzativní forma *kámen*) nebo dativ-lokál (původní **kamene* nahradila forma *kameni*, stará koncovka je uchována jen v adverbializovaném užití *ve dne*), b) které byly přejaty z jiných mužských deklinací, zejména *o*-kmenové (gen. sg. *kamena*, dat. pl. *kamenóm*), event. *i*-kmenové (nom. pl. *kamenie*, lok. pl. *kamenech*); původem *u*-kmenové koncovky, jako např. v nom. pl. *kamenove* nebo gen. pl. *kamenów*, přijímají *n*-kmeny již jako koncovky mužského rodu. Z tabulky je také zřejmé, že proces zániku původních konsonantických forem *n*-kmenových byl mnohem rychlejší v pl. než du. (duálové formy jsou však velmi málo doloženy, u substantiva *kámen* např. jen nominativ *kameny*, proto jsou uvedeny zbývající formy substantiva *den*). Svěbytným vývojem se ubíralo substantivum *den*, které v psl. oscillovalo mezi deklinací konsonantickou a *i*-kmenovou, v historické době se k tomu přidala deklinace *o*-kmenová.

V psl. se podle této deklinace skloňovala substantiva **dъnъ* (jak bylo právě řečeno, toto substantivum mělo některé formy *i*-kmenové), **grebenъ* ‚*ječmenъ*‘, **jelenъ*, **kъmenъ*, **korenъ* ‚*kořenъ*‘, **kremenъ*, **plamy* ‚*plamenъ*‘, **pramenъ*, **prъstenъ* ‚*prstenъ*‘, **remenъ*, **strъmenъ* (‚*třmenъ*‘), **sbrъšenъ*, **stepenъ* (‚*stupeň*‘). Původně sem náležela také obyvatelská jména odvozovaná sufixem **-janin-*, ta se však v době pč. vřadila k *o*-kmenům (při zachování některých konsonantických forem – viz výše). Ostatní *n*-kmeny také nakonec během historického vývoje přešly k *o*-kmenům, přičemž si některé z nich zachovaly reliktně jako dublety *n*-kmenové koncovky (sg. gen. *křemenu* – *křemene*, dat. *křemenu* – *křemeni*). Substantiva *sršeň* a *stupeň* se začala skloňovat jako *jo*-kmeny. Podobný osud měly mužské *n*-kmeny v moravských dialektech, což bylo umožněno těmi pádovými

formami, ve kterých docházelo k palatalizaci (zejména v dat. a lok. sg. *kameň-i*): *deň, kameň, prameň...*

N-KMENY NEUTER

	sg.	du.	pl.
1.	<i>rámě / ramen-o</i>	<i>ramen-i / -ě</i>	<i>ramen-a</i>
2.	<i>ramen-e / -a</i>	<i>ramen-ú</i>	<i>ramen-Ø</i>
3.	<i>ramen-i / -u</i>	<i>ramen-oma / -ama</i>	<i>ramen-óm / -ám</i>
4.	<i>rámě / -o</i>	<i>ramen-i / -ě</i>	<i>ramen-a</i>
5.	<i>rámě / -o</i>	<i>ramen-i / -ě</i>	<i>ramen-a</i>
6.	<i>o ramen-i / -ě / -u</i>	<i>o ramen-ú</i>	<i>o ramen-ech / -iech / -ách</i>
7.	<i>ramen-em</i>	<i>ramen-oma / -ama</i>	<i>ramen-y / -ami</i>

Podle této deklinace se skloňují pouze některá neutra: *břiemě, jmě, plémě, sémě*, *semeno, slémě, trámí, tiemě, temeno, výmě, vemeno*.¹⁰ Z citované tabulky je zřejmé, že původní konsonantické formy (zvýrazněné tučným řezem písma) se vyskytují jen v některých pádových formách, a to především singulárních. Tato deklinace přejímá zejména koncovky *o*-kmenové, vedle nich také *i*-kmenové (jak je patrné např. v lokálu pl., kde se vyskytuje forma *i*-kmenová *ramenech* a *o*-kmenová *rameniech*). V plurálu se také objevuje mladší koncovka *-ách*, původem sice *a*-kmenová, ale k *n*-kmenům pronikající jako koncovka unifikovaná, tj. rodově neodlišená, plurálová forma (*ramenách* jako *hradách, ženách, městách*). V nominativu, akuzativu a vokativu sg. je ve stč. uchována tradiční podoba, v níž byl *n*-ový kmenotvorný sufix zastřen mladším hláskovým vývojem (nazalizací, denazalizací a přehláskou): **ramen > *ramę > *rámä > rámě*. Takové alternace tvarotvorného základu jsou však ve vývoji české flexe odstraňovány, a tak se vytvořila situace příhodná pro novou formu pádů, v níž se ke tvarotvornému základu (vytvořenému podle ostatních pádů) *ramen-* mohla připojit produktivní koncovka. Ve středním rodě byly k dispozici tři možnosti: jednak tvrdá *o*-kmenová koncovka *-o*, jednak měkké koncovky *-e* (*jo*-kmenová) nebo *-í* (*ijo*-kmenová). Jelikož byly *n*-kmeny tvrdé, zvítězila *o*-kmenová koncovka. Tím bylo rozestláno smrtelné lože *n*-kmenů, neboť po etablování *o*-kmenových koncovek v nominativu a akuzativu začalo zařazování středních *n*-kmenů do *o*-kmenové deklinace. Původní formy nominativu zůstaly zachovány jen u některých slov, a to jako stylové varianty anebo varianty odlišené významem *hadí plémě* X *psí plemeno*.

¹⁰ Psl. **pismę, písmeno* už ve stč. nemá bezpečné doklady konsonantické deklinace.

T-KMENY MASKULIN

	sg.	du.	pl.
1.	<i>loket-Ø</i>	<i>lokt-y</i>	<i>lokt-e / -y</i>
2.	<i>lokt-e / -a / -u</i>	<i>lokt-ú</i>	<i>loket-Ø / -óv</i>
3.	<i>lokt-i / -u</i>	<i>lokt-oma</i>	<i>lokt-óm</i>
4.	<i>loket-Ø</i>	<i>lokt-y</i>	<i>lokt-e / -y</i>
5.	–	<i>lokt-y</i>	<i>lokt-e / -y</i>
6.	<i>o lokt-i / -u</i>	<i>o lokt-ú</i>	<i>o lokt-ech / -iech</i>
7.	<i>lokt-em</i>	<i>lokt-oma</i>	<i>lokt-y</i>

K *t*-kmenové deklinaci patřila nemnohá substantiva: *dehet, drobet, drochet, drobet, krapet / kropet, nehet, věchet*. Tato deklinace uchovávala konsonantické koncovky jen v některých pádových formách (jsou zvýrazněny tučně), neboť se zařadila do deklinace *o*-kmenové. Nominativ, akuzativ a vokativ pl. *lokte* jsou patrně mladší novootvary. V moravských dialektech přešla tato substantiva k *jo*-kmenům: *lokeť*.

ŤV-KMENY FEMININ

	sg.	du.	pl.
1.	<i>svekrv-Ø / -a / -ě / -e</i>	<i>svekrv-i</i>	<i>svekrv-e / -i / -y / -ě</i>
2.	<i>svekrv-e / -y / -ě</i>	–	<i>svekrv-Ø / -í</i>
3.	<i>svekrv-i / -ě</i>	–	<i>svekrv-óm</i>
4.	<i>svekrv-Ø / -u / -i</i>	<i>svekrv-i</i>	<i>svekrv-em / -ám / -iem</i>
5.	<i>svekrv-i</i>	<i>svekrv-i</i>	<i>svekrv-e / -i / -y / -ě</i>
6.	<i>o svekrv-i / -ě</i>	–	<i>o svekrv-ech / -ách / -iech</i>
7.	<i>svekrv'-ú / -ú</i>	–	<i>svekrv-emi / -ami / -ěmi</i>

O příslušnosti této deklinace ke konsonantickým kmenům viz výše. K této deklinaci náležela feminina: *břeškev, cierkev, húžev, korúhev, krev, krokev, mrkev, ostrev, rakev, ředkev, tykev, vikev*. Postupně sem přecházely některé *a*-kmeny (*kuroptva, plútva, kotva*) či *i*-kmeny (*větev*). V tabulce jsou znázorněny doložené staročeské formy zkoumaných substantiv, z nichž je patrné, že původní konsonantické koncovky se vyskytují v menšině (jsou odlišeny tučným řezem písma) a že se na jejich místo derou tvary ne-

původní. Některé pádové formy jsou výsledkem procesu unifikace, např. nominativ sg. *svekrv-Ø* namísto psl. *svekrv*, lokál sg. o *svekrv-ě* (přejatý z dativu sg.) nebo akuzativ pl. *svekrv-i* (přejatý z nominativu pl.). Ostatní pádové formy jsou původem *i*-kmenového, *ja*-kmenové, popř. *a*-kmenové. Taková variantnost souvisí s faktem, že substantiva této deklinace oscilovala mezi měkkým a tvrdým skloněním. Ve spisovné č. a části č. dialektů v užším smyslu přešla *ɔv*-kmenová substantiva k měkké deklinaci typu *píseň* (vzniklé prolnutím forem *i*-kmenové a *ja*-kmenové deklinace), kdežto v moravských dialektech přešla k *a*-kmenům (*mrkva*, *rakva*, *ředkva*).

R-KMENY FEMININ

	sg.	du.	pl.
1.	<i>máti</i> / -Ø / -a	<i>meteř-i</i> / <i>dceř-e</i>	<i>mateř-e</i> / <i>mater-y</i>
2.	<i>mateř-e</i> / -i / <i>dcer-y</i>	–	<i>mater-Ø</i> / <i>mateř-Ø</i> / -í
3.	<i>mateř-i</i> / <i>dceř-e</i>	<i>dcer-ama</i>	<i>mateř-em</i> / -ím / <i>materám</i>
4.	<i>máteř-Ø</i> / <i>dcer-u</i>	<i>meteř-i</i> / <i>dceř-e</i>	<i>mateř-e</i> / <i>mater-y</i>
5.	<i>máti</i> / <i>dcer-o</i>	<i>meteř-i</i> / <i>dceř-e</i>	<i>mateř-e</i> / <i>mater-y</i>
6.	<i>o mateř-i</i> / <i>dveř-e</i>	–	<i>o mateř-ech</i> / -ích / <i>mater-ách</i>
7.	<i>mateř-ú</i> / <i>dcer-ú</i>	<i>dcer-ama</i>	<i>mateř-mi</i> / <i>mater-ami</i>

Podle tohoto vzoru se skloňovala pouze dvě substantiva: *máti* a *dci*, dcera. V. Hanka se pokusil pomocí falz v *Mater verborum* „vpašovat“ do stč. slovní zásoby (resp. do obrozenských představ o stč. slovní zásobě) slovo *neť* – *neteře*; docílil však přechodného rozšíření této morfologické formy v moderní spisovné češtině.

S-KMENY NEUTER

	sg.	du.	pl.
1.	<i>slovo</i> / <i>nebe</i>	<i>koles-ě</i>	<i>nebě</i> / <i>nebes-a</i>
2.	<i>neb-ě</i>	–	<i>neb-í</i> / <i>nebes-Ø</i>
3.	<i>neb'-u</i>	–	<i>neb-óm</i> / <i>nebes-óm</i>
4.	<i>slovo</i> / <i>nebe</i>	–	<i>nebě</i> / <i>nebes-a</i>
5.	<i>slovo</i> / <i>nebe</i>	–	<i>nebě</i> / <i>nebes-a</i>
6.	<i>o neb-i</i>	–	<i>o neb-ích</i> / <i>nebes-iech</i>
7.	<i>neb-em</i>	–	<i>neb-y</i> / <i>nebes-y</i>

K této deklinaci náležela původně substantiva: *dřevo, kolo, *nebo* (→ *nebe*), *slovo, tělo, oko, ucho*. Shoda forem nominativu a akuzativu sg. s formami *o*-kmenovými způsobila, že tato substantiva již v psl. období z větší části přešla k deklinaci *o*-kmenové, jak demonstruje předchozí tabulka (původní formy jsou odlišeny tučným řezem písma). Vliv *o*-kmenů se projevuje ještě v tom momentu, že na rozdíl od jiných neproduktivních konsonantických kmenů se tvarotvorným základem nestal kmen (*sloves-*), nýbrž kořen (*slov-*). Jedinou výjimku z tohoto vývoje představuje slovo *nebe*, které přešlo k *jo*-kmenům. V plurálu se drží *s*-kmenové tvary u substantiv *nebesa* (ve sféře náboženské komunikace), *kolesa* (ve významu ‚vůz‘, duálová forma *kolesě* ve významu ‚dvojkolý vůz‘). Podoba *sloveso* byla ustanovena až v 19. stol. J. Jungmannem (slova *slovesný* a *slovesnost* byla importována z ruštiny), podobně je mladá *s*-kmenová podoba slova *těleso*.

Duálové formy substantiv *oko, ucho* se tvořily podle ženských *i*-kmenů (viz tam). Tato deklinace je relativně dobře dochována do nč., ačkoli nemá gramatický význam duálu, nýbrž se spolupodílí na signalizaci významu párových lidských orgánů. Tuto deklinaci zasáhly dvě inovace, které byly motivovány snahou zařadit deklinaci *oči, uši* do systému pl. deklinací: změna dativu *-íma* → *-ím* a lokálu *-’ú/-í* → *-ích*.

	stč.		nč.	
1.	<i>oč-i</i>	<i>uš-i</i>	<i>oč-i</i>	<i>uš-i</i>
2.	<i>oč-ú</i>	<i>uš-ú</i>	<i>oč-í</i>	<i>uš-í</i>
3.	<i>oč-ima</i>	<i>uš-ima</i>	<i>oč-<u>ím</u></i>	<i>uš-<u>ím</u></i>
4.	<i>oč-i</i>	<i>uš-i</i>	<i>oč-i</i>	<i>uš-i</i>
5.	<i>oč-i</i>	<i>uš-i</i>	<i>oč-i</i>	<i>uš-i</i>
6.	<i>o oč-ú</i>	<i>o uš-ú</i>	<i>o oč-<u>ích</u></i>	<i>o uš-<u>ích</u></i>
7.	<i>oč-ima</i>	<i>uš-ima</i>	<i>oč-ima</i>	<i>uš-ima</i>

NT-KMENY NEUTER

	sg.	du.	pl.
1.	<i>kuřě</i>	<i>kuřět-ě</i>	<i>kuřat-a</i>
2.	<i>kuřet-e</i>	<i>kuřat-ú</i>	<i>kuřat-Ø</i>
3.	<i>kuřet-i</i>	<i>kuřat-ma</i>	<i>kuřat-óm</i>
4.	<i>kuřě</i>	<i>kuřět-ě</i>	<i>kuřat-a</i>
5.	<i>kuřě</i>	<i>kuřět-ě</i>	<i>kuřat-a</i>
6.	<i>o kuřet-i</i>	<i>o kuřat-ú</i>	<i>o kuřět-ech / kuřat-ech / kuřět-iech / kuřat-ách</i>
7.	<i>kuřet-em</i>	<i>kuřat-ma</i>	<i>kuřat-y (kuřat-ami / kuřat-mí)</i>

Do této deklinace se řadí zejména substantiva, která náležejí ke slovtvornému typu pojmenování mládat. Tento fakt způsobil, že *nt*-kmenová deklinace byla jako jediná konsonantická deklinace zachována do současné češtiny. V kmenotvorné příponě se vyskytovala nosovka **ę*, jejíž střídnice **ä* se vyvíjela rozdílně v závislosti na konsonantickém okolí: nepodlehla přehlásce jen tehdy, jestliže následoval tvrdý konsonant. Tím byla způsobena alternance kmenotvorného sufixu: *kuřět-* X *kuřat-*. V dalším vývoji byla jeho podoba sjednocena podle gramatického čísla: sg. *kuřet-* X pl. *kuřat-*.

K této deklinaci se také zařadila jména, která nedenotovala mládě: slova cizího původu *hrabě*, *falckrabě*, *markrabě*, slova domácí *doupě*, *koště*, *vole*. Citovaná slova domácího původu jsou původem *jo*-kmenová – v části českých dialektů se jako *nt*-kmeny začaly skloňovat i další střední *jo*-kmeny (viz tam): *vejce*, *vejčete*.

Nt-kmenová deklinace zachovává starší psl. tvary: jak konsonantické (odlišené v tabulce tučně), tak *i*-kmenové (např. dativ, lokál a instrumentál pl.). Vedle těchto pádových podob se během historického vývoje češtiny objevují v *nt*-kmenovém paradigmatu inovované formy *o*-kmenové a v plurálu mladší formy unifikované (instr. pl. *kuřatmi/kuřatami/kuřatama*).